

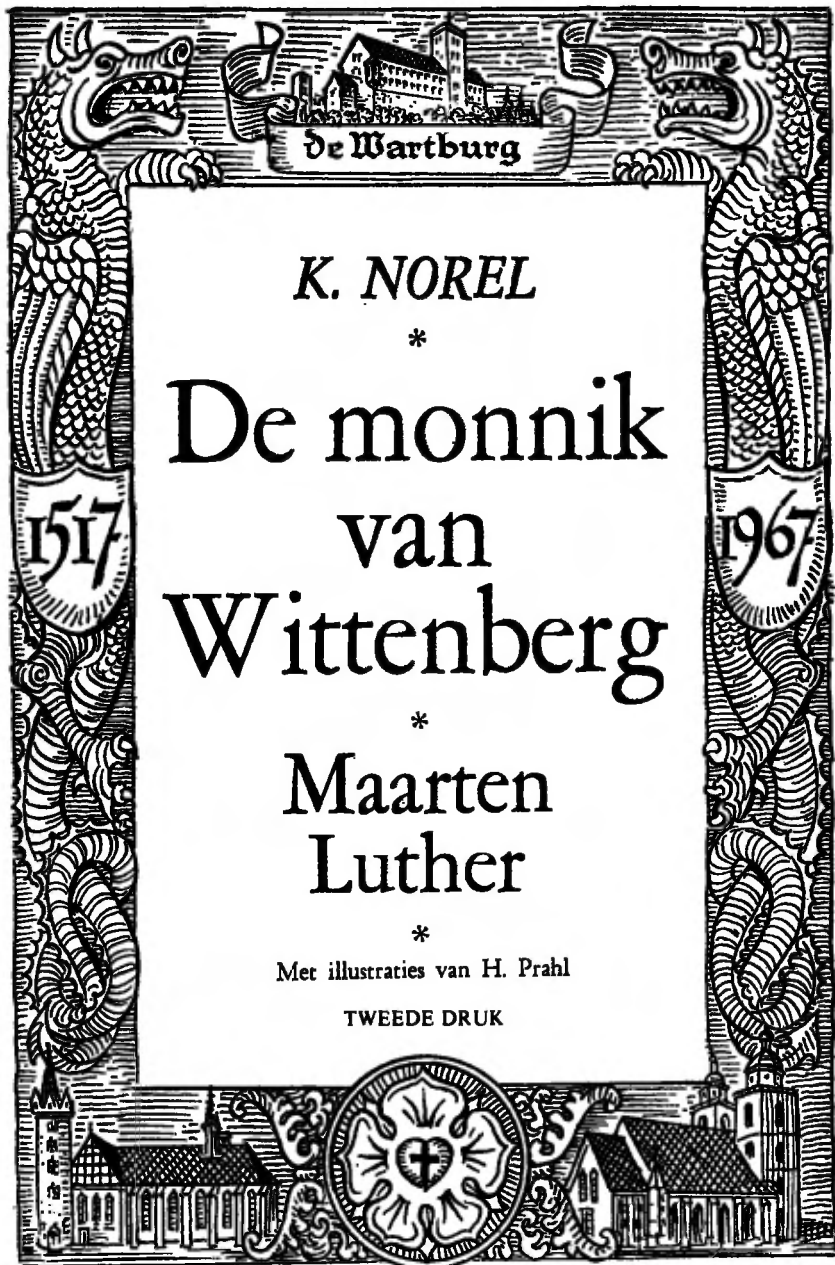
K. NOREL

1517
1987



De monnik van Wittenberg
MAARTEN LUTHER

DE MONNIK VAN WITTENBERG
(MAARTEN LUTHER)



UITGEVERIJ G. F. CALLENBACH B.V. - NIJKERK



1. *Het onweer*

Wandelend op het bospad zingt de jongeman met de knapzak op de rug en de bergstok in de hand het hoogste lied. Het is zulk heerlijk weer en Saksen is zo mooi. De zon schijnt door de bomen; zij tovert goud in het groen. Eksters en duiven vliegen tussen de takken: 't is of er zilver door het bos vloeit.

Maarten Luther is blij en daarom zingt hij. Zijn land is zo mooi en het leven is zo goed en hij is zo voorspoedig. Van Erfurt is hij op weg naar Eisenach, van school naar huis. Voor zijn laatste examen is hij geslaagd met hoge cijfers en weldra zal hij met zijn studie klaar zijn. Dan is hij meester in de rechten.

Dan moet hij kiezen wat hij worden zal. Zijn vader wil dat hij notaris wordt in Eisenach. Dat is geen slechte baan. Maar als meester in de rechten zou hij ook secretaris kunnen worden aan het hof van keurvorst Frederik in Wittenberg. En aan het hof is het vrolijker dan in het stille stadje waar zijn ouders wonen. Ook zou hij met de keurvorst mogen reizen naar de andere Duitse landen en naar de Rijksdag waar de keizer komt.

Hij hoeft nog niet te kiezen. Dat kan tot het najaar wachten. Vandaag geniet hij ongestoord van de voettocht door zijn prachtig land. Zie die Vlaamse gaai daar vliegen van tak naar tak; zijn blauwe pakje glinstert als de zon erop valt. Hoor de duiven koeren in de bomen! Langs het pad bloeien bosviooltjes: geel, paars en blauw. En ginder springt een hert.

Maarten zingt lied na lied met zijn jonge, sterke stem. Dat geen mens hem hoort kan hem niet schelen. Hij zingt voor de herten en de vogels. Hij zingt voor God.

Het bos houdt op; het pad loopt door wijde, open velden heen. Het klimt bij een heuvel op en daalt in een dal af en voert dan weer omhoog. Er grazen koeien in de weiden. Beneden ligt een dorp.

Vorbij het dal is een hoge heuvelrij, blauw van dennenbossen. Er stijgen enkele rookpluimen uit op, recht in de stille lucht. Dat moeten meilers zijn van kolenbranders die daar houtskool maken. De weg is lang en de zon brandt in het open veld. Maarten krijgt het warm. Met zijn zakdoek wist hij zich het zweet van het voorhoofd en uit de nek. Hij krijgt ook dorst. Wel, er stroomt een beek de heuvel af. Hij hurkt aan de oever neer en schept met de hand van het frisse, heldere water. Lekker! Hij eet brood uit zijn knapzak.

Kijk, er bloeien wilde roosjes bij de beek. Ze zijn klein, maar hoe mooi zijn ze in hun roze en rood! Maarten plukt er een paar. De blaadjes zijn zacht en smetteloos. Hij streelt ze met de vinger. Hij ruikt ook aan de roosjes; heerlijk die geur. Een wonder is zo'n kleine bloem.

Hoe laat is het? Door zijn vingers gluurt Maarten naar de zon. Ze is door het zenit heen. Het moet zowat één uur zijn. Vanmorgen is hij flink gevorderd; hij heeft tijd te over om voor de avond thuis te zijn. En het is nu op het warmst van de dag. Hij gaat een uiltje knappen onder gindse struik . . .

Met een schok wordt Maarten wakker. Baste er een hond? Of huilde er een wolf? Nee, wolven zijn hier in de zomer nooit; ze leven nu diep in de bossen. Alleen 's winters, als er in het bos geen voedsel voor hen is, wagen zij zich bij de mensen.

Maarten wrijft zich de ogen uit. De zon is weg, de hemel zwart van wolken. Daar kraakt een donderslag. Een felle bliksemschicht doet hem met de ogen knipperen.

Het is plotseling noodweer. De ene donderslag na de andere rolt door de wolken. Bliksemschichten schieten kriskras door de lucht. Maarten springt op. Waar kan hij schuilen voor de bui? Er is geen enkel onderdak. De boerderijen die hij straks heeft waargenomen, zijn verdwenen in de duisternis die midden op de dag gevallen is. In de buurt is zelfs geen hutje. En de struik waaronder hij geslapen heeft, biedt hoegenaamd geen dekking.

Een knetterende slag boven zijn hoofd. Vuur springt eruit, recht op hem af. Een harde klap velt hem. Vlak bij slijt een boomstam



tot de wortels; dikke takken storten krakend neer. Er hangt een geur van zwavel.

Onmiddellijk volgen nieuwe, harde donderslagen en vuurschichten, een hevige slagregen en een kletterende hagelbui. Te midden van die verschrikkingen komt Maarten Luther bij uit een versuffing. De angst grijpt hem aan. Dit is veel vreselijker dan natuurgeweld. De hemel staat in brand en de hel is losgebarsten. Ginds, dansen daar geen duivels? En in de door het vuur verschroeiide takken van de gespleten boom, ziet hij daar satan zelf niet? Hij heeft bokspoten, draagt lange horens op de kleine kop en heeft loense ogen in het wrede gezicht. Hoor, hij sist: „Ha, Maarten, ik heb je!”

Maarten springt op, wil vluchten, glijdt uit en struikelt, valt opnieuw. En dan is het of hij de scherpe klauwen van satan in zijn vlees voelt haken en hem weer hoort sissen: „Ik heb je, Maarten, en ik laat je nooit weer los!”

„O, heilige moeder Anna,” bidt hij, „help mij! help mij!! Als ge mij

redt, dan wil ik monnik worden . . .”

Na een poos richt hij zich sidderend op. De duivel is weg. Het onweer zakt af. De regen blijft stromen.

Maarten vervolgt zijn weg. Hij is nat tot op de huid en zijn voeten glijden telkens uit op het glibberige pad. Het deert hem niet. Zijn angst is weg. Zijn gebed tot de moeder van Maria is verhoord. Hij is bewaard in het noodweer en gered van de duivel.

Tegen de avond komt hij aan in Eisenach en bij zijn ouders valt hij met de deur in huis: „Vader, moeder, ik word monnik!”

„Hei wat?!” schrikt vader Luther. Dit valt hem rauw op het lijf.

„Heb ik je daarvoor laten leren? Ben je daarvoor bijna meester in de rechten? Je wordt geen monnik. Je wordt notaris, hier in Eisenach. Ik heb het met de burgemeester al in orde.”

„Ik heb het beloofd, vader,” zegt Maarten, „een gelofte aan de heilige Anna, toen ik in nood zat. En een gelofte kom je na.”

„Jongen, je drijft!” ontdekt zijn moeder opeens. „Je hebt geen droge draad aan 't lijf. Ga direct naar de keuken om je te verschonen.”

2 *In het klooster*

Maarten Luther gaat naar het klooster, al is zijn vader erg boos op hem geweest en al was zijn moeder heel bedroefd om zijn besluit. Een eerlijk mens komt zijn gelofte na. Ten slotte heeft zijn moeder het goed gevonden en zijn vader heeft gezwegen.

Hij heeft zich aangemeld bij het klooster van de augustijnen in Erfurt en is daar als leerling aangenomen. Zijn proeftijd is nu om. Vandaag zal hij monnik worden.

Maarten ligt languit op een grafsteen. Vóór hem staat zijn prior, in een kring om hem heen de andere monniken. Hij legt de gelofte af: . . . „Al de last en smaad van het monnikenleven wil ik dragen.”

Dan bidt de prior: „Zegen, Heer, uw knecht.”

Het koor van broeders zingt: „Hoor, Heer, ons hartelijk smeekgebed en verleen uw zegen aan deze uw dienaar, die wij in uw heilige naam met het gewaad van een monnik gaan bekleden.” Luther staat op. De broeders trekken hem de pij aan. Nu is hij monnik.

De kloosterregel schrijft voor dat hij vroeg moet opstaan, daarna naar de kapel om te bidden en te zingen en vervolgens aan het werk.

Dit is geen straf voor broeder Maarten. Het vroege opstaan vindt hij fijn. De morgenstond heeft goud in de mond. Van zingen houdt hij en hij kan het. In de kapel klinkt zijn heldere en zuivere stem boven alle anderen uit. Bidden doet hij graag, want hij heeft God lief. En zijn werk – in de kloostertuin – is een genoegen voor hem. Hij is jong en sterk. Een hele morgen spitten maakt hem nauwelijks moe. En hij mag rozen kweken! De roos vindt hij de mooiste van alle bloemen. Hij geeft ze goede aarde, mest en water; hij ent en snoeit op tijd. Die zomer staat de kloostertuin vol rozen. En of ze prachtig bloeien!

In zijn cel snuift Maarten de rozegeur met welbehagen in. Want daar vertoeft de jonge monnik het meest. Von Staupitz, de overste van de orde van de augustijnen, heeft bepaald dat hij een godgeleerde moet worden. Daarom studeert hij ijverig in de bijbel en in boeken over de bijbel.

Luther houdt van dit leven. Hij voelt zich in het klooster thuis. Toen hij de monnikspij aan kreeg, werd gesproken van laster en smaad, verbonden aan het monnikenleven. Hij merkt er niets van. Hij studeert en werkt, hij zingt en bidt met vreugde.

Er komt een grote dag in zijn leven, zijn priesterwijding. Voor het eerst mag hij de mis opdragen.

In zijn priesterkleed treedt hij uit de sacristie de kloosterkapel binnen. Daar zijn al de broeders bijeen, zoals dagelijks. Maar vandaag zijn er ook gasten. Zijn familie maakt de priesterwijding mee. Daar zitten ze: zijn broers en zusters, zijn moeder en zijn vader.

Dat zijn vader ook is meegekomen geeft Maarten veel voldoening. De jonge priester treedt voor het altaar. Hij bidt en zingt, buigt zich en richt zich op, breidt de armen uit en buigt zich nog eens diep. De dienst nadert zijn hoogtepunt. Luther luidt een heldere schel. Hij heft de gouden kelk met het heilig sacrament hoog op: „Wij offeren U, de levende, heilige, ware, eeuwige God . . .”

Op dit ogenblik heeft de kelk in zijn handen, het zweet breekt hem uit, zijn stem stekt in de keel. Een felle angst benauwt hem. Geen stoornis! De dienst moet doorgaan. Daarom vermant hij zich en doet al de handelingen en spreekt de vele lange zinnen die voorgeschreven zijn en die hij woord voor woord van buiten kent. Maar hij weet nauwelijks wat hij doet en zegt. Zijn hart is er niet meer bij. Terwijl zijn mond plechtige volzinnen uitspreekt, fluistert zijn onrustig hart: „Hoe durf ik, kleine dwerg, vol zonden? Ik sta voor de hoogheilige God. En God is een verterend vuur. Wee mij, ik verga . . .”

De dienst gaat voort. Verscheidene kerkgangers merken niets. En die iets merken denken: Hij is zenuwachtig . . . Nu ja, het is de eerste keer.

Na de kerkdienst klopt de prior hem vriendelijk op de schouder. „Je hebt het er goed afgebracht, mijn zoon.”

Maarten glimlacht flauwtjes. Is het toch goed gegaan? Ja, voor de mensen. Maar voor God . . . ?

De kloosterbroeders en zijn familie wensen hem geluk. „Ik ben zo blij dat jij je wijdt aan de dienst van God, Maarten,” zegt zijn moeder.

Dit beurt hem op. Heeft hij het straks, voor het altaar, te zwaar en te somber ingezien?

Er wordt een feestmaal gehouden in het klooster ter ere van de jonge priester. Maarten zit naast de prior aan tafel. Hij ziet nog bleek, maar hij heeft zich wat hersteld van zijn ontroering.

Dicht bij hem zit zijn vader.

„Vindt u nu ook niet, vader, dat ik er goed aan gedaan heb de stem uit de hemel, die mij in dat onweer riep, te volgen?”

Vader Luther loopt rood aan. De beker die hij in de hand heeft, zet hij met een klap op tafel. Zijn ogen schieten vuur. „Weet jij,

priester, nòg niet wat er in de Tien Geboden staat?" brandt hij los. „Ken jij het gebod niet: Eer uw vader en uw moeder? Weet je niet dat een kind gehoorzaam zijn moet aan zijn ouders? Jij bent òngehoorzaam geweest aan je vader. Wat bazel je over een stem uit de hemel? Het kan net zo goed de stem van satan zijn geweest!"

Die rauwe taal verwekt grote opschudding. Moeder Luther is ont-daan. Het meest ontzet is Maarten. De woorden van zijn vader tref-fen hem als zoveel geselslagen op de blote huid. Na de klap die hij voor het altaar heeft gekregen, deze. Hij springt op en rent weg. De prior roept hem terug. Hij luistert niet. Een broeder loopt hem na om hem terug te halen. Maarten stoot hem af.

In zijn cel laat hij zich op zijn krib vallen en schreit hartstochtelijk. Heeft de duivel hem naar het klooster geroepen? Dan heeft hij in de kapel voor God gestaan, terwijl de duivel hem te pakken had. Radeloos springt hij van zijn bed op, maakt het koord om zijn mid-del los, trekt zijn pij uit en geselt zichzelf met het koord vol dikke knopen. Het bloed druipt uit zijn rug en van zijn schouders; het geselkoord wordt rood van bloed. Nog feller slaat hij zich. Pijn moet hij hebben, veel pijn. Hij geselt zich, totdat hij uitgeput en kreunend neervalt op zijn krib.

Tegen de avond brengt een broeder hem brood. Hij laat het staan. Hij wil niet eten. Die nacht slaapt hij naast zijn krib op de stenen vloer en zonder dekens, hoewel het bitter koud is. Met honger, pijn en lijden wil hij voor zijn zonden boeten en zo rechtvaardig zijn voor God.

Maar dat lukt Maarten niet. Die dag en die nacht niet. En de vol-gende weken en maanden ook niet, ofschoon hij zich alle dagen geselt en telkens vast. Hij wordt niet rechtvaardig. Honderd fouten en gebreken, honderd zonden ziet hij in zichzelf. Zoveel dat hij de hemel nooit verdienen kan.

Nog feller slaat hij zich met het geselkoord, nog strenger vast hij. Maar het helpt allemaal niets. Al eet hij dikwijls in drie dagen geen kruimel brood, al slaat hij zijn rug rauw van wonden, en al bidt hij van de morgen tot de avond en 's nachts ook, hij blijft een zon-dig mens.

3. *Naar Rome*

Broeder Maarten vraagt zijn prior of hij een bedevaart naar Rome mag maken.

„Dat wordt een zware reis, mijn zoon,” waarschuwt de prior hem.

„De Alpen zijn hoog; het gaat door sneeuw en ijs. In Italië is het heet. De reis is lang. Je zult koude en hitte, honger en dorst lijden.”

Dit schrikt de jonge monnik niet af. De bezwaren prikkelen hem juist om de reis te ondernemen. Hij wil lijden zoals Jezus geleden heeft en op die manier zich verenigen met het lijden van zijn Heer. Dat is boete. Zo zal hij rust krijgen voor zijn gekwelde ziel.

Hij gaat te voet. In Thüringen en Württemberg is de tocht volstrekt niet zwaar. Het weer is goed, de wegen zijn best beloopbaar. Hij hoeft nergens te vragen om kost en onderdak. De boeren nodigen de jonge monnik met het open en vriendelijke gezicht uit of hij hun gast wil zijn. Zij geven hem het beste van hun tafel en een goed bed. Node laten zij hem verder trekken, en als hij gaat, stoppen moederlijke boerinnen hem nog van alles toe. Ook in Zwitserland ontmoet hij overal gastvrije mensen die hem graag onthalen. De bergen worden daar echter hoger en het land wordt er leger. Toch vindt hij iedere nacht nog onderdak, hetzij in een eenzame hoeve, hetzij in een klooster op de hoge helling van een berg. Totdat hij de Sint Bernhard over moet. Het pad is steil en glibberig door pas gevallen regen, de klim is zwaar. En naarmate hij hoger komt, wordt de koude scherper. Er waait een gure wind. In plaats van glibberig wordt het pad spiegelglad van ijs. Broeder Maarten ondervindt dat hij niet meer zo sterk is als voor hij in het klooster ging. De ontberingen die hij zichzelf heeft opgelegd, hebben hem verzwakt. Zijn slapen kloppen onder het klimmen en zijn ademhaling gaat erg zwaar.

Met verlangen ziet hij uit naar een klooster waar hij zou kunnen rusten. Er is er een op de pas, is hem verteld. Maar hij kan het niet ontdekken. Naar boven ziet hij niets dan kale rotsen, bedekt met ijs en sneeuw.

Zijn knieën knikken en er dansen sterretjes voor zijn ogen. Op

een beijzeldde steen glijdt hij uit. Er vloeit bloed uit zijn knie, een felle pijn trekt door zijn been.

Het is goed, vindt broeder Maarten. Pijn moet hij lijden, en koude en honger. Lijden is boete. Zo krijgt hij vrede met God.

Maar hij moet verder. Als hij liggen bleef, zou hij bevrozen, zou hij sterven. En voor de dood is hij vuurbang.

Met grote moeite komt hij overeind. Op handen en voeten klimt hij verder. De pijn in zijn gewonde been wordt haast ondraaglijk. De inspanning wordt hem te veel. Met groot verlangen kijkt hij naar het klooster uit. Hij móet het vinden. Als hij het voor de nacht niet haalt, vriest hij dood.

Er dwarrelt hem een sneeuwvlokje in het gezicht. Het is zeker overgewaaid van de sneeuwlaag aan de andere zijde van het ravijn, waarlangs het pad omhooggaat.

Hij voelt nog een vlokje, en meer. Dichter en dichter valt de sneeuw. Dit is geen opgewaaide stuifneeuw. Ze valt uit de donkere wolken die zich samepakken om de top van de Sint Bernhard en al lager zakken. Het wordt een dichte sneeuwbus die het pad bedekt en het uitzicht wegneemt.

Nog kan broeder Maarten de rechtopstaande stenen zien die de loop van het bergpad aangeven, maar deze bakens worden vager en vager. Is dat een merksteen of is het een losse kei? En waar is nu het volgende bakens?

Maarten weet het niet. Hij is het pad kwijt. Hij kan ook het ravijn niet onderscheiden. De sneeuw maakt alles tot een witte wade. Zijn gewonde been wil niet meer mee. Hij is doodmoe. Hij wil rusten, rusten . . .

Zijn angst voor de dood drijft hem echter voort. Op handen en voeten kruipt hij verder. Zijn zieke been sleept hij met de uiterste krachtsinspanning mee. Dan glijdt hij echter in een gat.

Hij komt zacht terecht. De kloof is niet diep en gevuld met sneeuw. Hij ligt er goed. Hij sluit de ogen. Slapen, slapen . . .

Dan schrikt hij evenwel weer op. Dezelfde duivel op bokspoten, met horens op de kleine kop en een spotlach om de wrede mond, die hij gezien heeft in het noodweer, komt op hem af. Hij wil hem grijpen en naar de hel voeren. Wanhopig probeert hij uit de

kuil te klimmen. Maar hij glijdt terug. En dan wordt het zwarte nacht om hem heen.

Wat voelt hij daar? Iets zachts en vochtigs op zijn voorhoofd en zijn wangen. En wat hoort hij? Geblaf. Een hond? Het kan ook een wolf zijn. In de eenzame bergwereld zijn stellig wolven. Hij tast om zich heen. Sneeuw onder en boven hem. Hij ligt in sneeuw begraven.

Nu hoort hij duidelijk het bassen van een hond. Het komt dichterbij. Er krabbelen poten in de sneeuw. Er komt een opening. Een grote kop vlak bij hem. Het is een logge hond met dikke poten, een brede kop en flaporen. De hond likt zijn gezicht. Dit is hetzelfde natte en zachte dat hij straks gevoeld heeft. De hond blaft lang en luid.

Op dat blaffen komen mensen af. Als in een blauwe schemer ziet broeder Maarten mannen. Eén buigt zich over hem heen, voelt zijn pols, giet hem iets in de mond dat zijn ijsskoude binnenste verwarmt. Hij voelt zich opgetild en ergens op gelegd. Het gaat glijden. Honden blaffen voor hem uit. Dan zakt hij opnieuw weg in bewusteloosheid.

Broeder Maarten wrijft zich de ogen uit. Hij ligt in een kleine cel op een smalle krib. Is hij terug in Erfurt in het klooster?

Er komt een monnik binnen. Hij draagt een andere pij dan de augustijnen; hij spreekt een vreemde taal.

Langzaam herinnert Maarten zich wat er is gebeurd. Hij was de weg kwijt en lag met een zeer been in de sneeuw. Een hond heeft hem gevonden en de monniken van het Sint Bernhardklooster hebben hem gered.

Pas weken later hervat hij zijn voetreis naar Rome. De monniken lieten hem niet gaan voordat zijn been genezen en hij weer geheel op krachten was.

Het weer is nu goed. De zon beschijnt de bergen. En na de Sint Bernhardpas daalt de weg meer dan hij klimt. Het ergste van de Alpen is voorbij. Hij daalt af naar de Povlakte.

Zo koud als het in de bergen was, zo heet wordt het op de lange

wegen van Italië. En hier wordt broeder Maarten niet vertroeteld door het landvolk. Geen boer biedt hem onderdak aan; geen mens geeft hem brood.

Broeder Maarten vindt het goed zo. Nu is het echt een boetetocht. Hij drinkt water uit de beek en slaapt in de wegberm. Maar zonder brood gaat het toch niet. Hij loopt een erf op en bedelt om een stukje brood.

De boer verstaat hem niet, al kan hij best begrijpen waar het de monnik om te doen is. Hij jaagt hem weg. Er zwerft allerhande gespuis langs de weg. En dit is bovendien nog een barbaar van over de bergen. Hij wil niets met hem te maken hebben.

Broeder Maarten klaagt niet. Boete is veel leed vrijwillig dragen naar het voorbeeld van de Meester. Maar zijn maag rammelt. Hij moet eten. Uit een bietenveld root hij met de handen een paar knollen op.

Dat ziet een andere boer. Scheldend komt die op hem af: „Luie monnik! Dief! Blijf van mijn knollen af!”

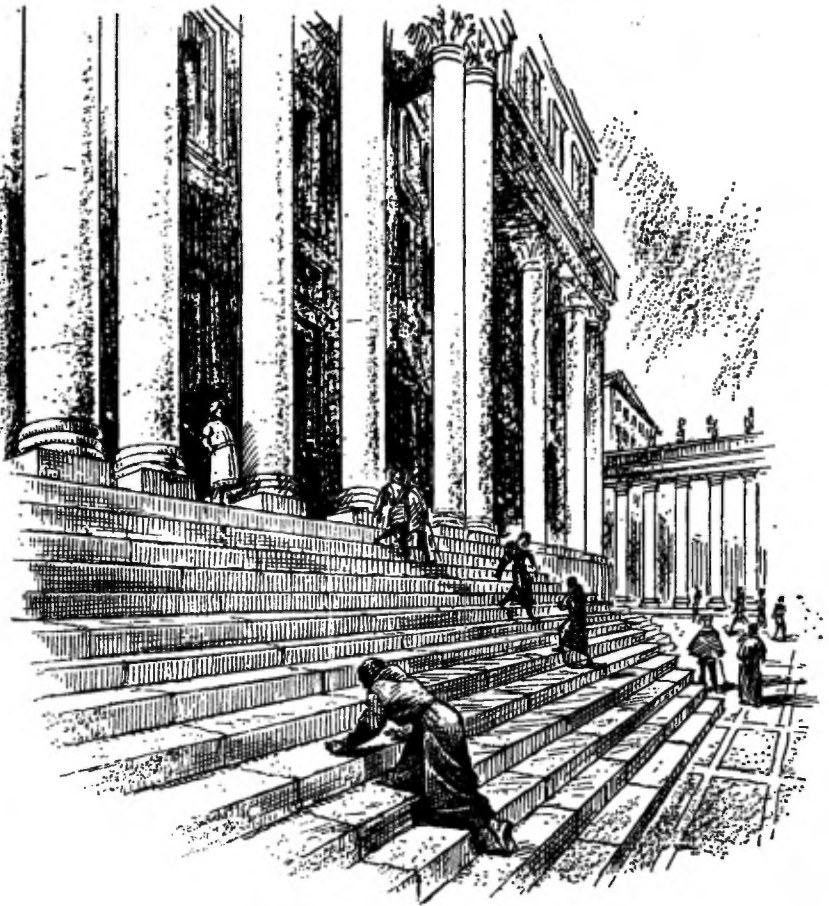
Hongerig loopt broeder Maarten verder. Nu draagt hij de lasten en de smaadt van het monnikenleven. Het is goed.

Zijn pij is vaal en versleten op de lange reis. Zijn blote voeten zijn vol wonden. Hij is mager tot op het bot. Maar weldra zal hij rust en vrede vinden in de eeuwige stad.

Vanuit de verte ziet hij de zeven heuvels. Hoog boven alles uit schittert de koepel van de Sint Pieter. Dat is Rome. Daar klopt het hart der kerk. Daar woont de paus.

De vermoeidheid valt van hem af. Hij voelt geen pijn meer. Honger en dorst zijn vergeten bij het binnengaan van de Heilige stad. Rome heeft onderkomens voor bedevaartgangers. Het voedsel is schraal en het verblijf armoedig, maar dat deert broeder Maarten niet. Als boeteling wil hij het niet anders.

Wel verbaast hij zich over de weelde van de kerk in Rome. De paus en de kardinalen wonen in paleizen. Ze gaan in praalgewaden en rijden in vergulde karossen. De Sint Pieter is geweldig in grootte en verblindend van pracht. Hij is nog niet voltooid. Hij moet nóg schoner en nóg rijker worden. Tientallen beroemde beeldhouwers en schilders zijn in de kerk aan het werk.



Is dit navolging van de Heer? vraagt Maarten zich verbijsterd af. „Ik ben zachtmoedig en nederig van hart,” heeft hij gelezen in het Evangelie. „De dieren hebben holen en de vogels hebben nesten, maar de Mensenzoon heeft geen plaats om het hoofd neer te leggen.” Wanneer hij op zijn lange reis ging slapen in de wegberm, was hij gelukkig omdat hij Jezus navolgte. Maar waar is hier de navolging van Hem?

Het is verkeerd van hem om zo te denken. Hij, kleine monnik, mag geen oordeel vellen over de vorsten van de kerk. Hij moet

boete doen voor al zijn zonden.

Broeder Maarten bidt en vast. Op zijn blote knieën kruipt hij de hoge trappen van de Sint Pieter op. Zijn knieën schuren open op de harde stenen; zijn vlees wordt rauw, de pijn is hevig. En hij is nog niet halfweg. Hij is uitgeput, zijn rug is als geknakt. Toch klimt hij verder de trappen op. Na deze zware boete zal God hem vrede schenken.

Het helpt allemaal niets. De reis naar Rome niet, het beklimmen van de trappen van de Sint Pieter niet. Al zijn bidden, vasten en zelfkastijding niet. Hij vindt geen vrede.

Hij reist de lange weg terug. Weer lijdt hij honger en dorst, hitte en koude. Uitgeput en diep teleurgesteld komt hij in zijn klooster terug.

4. *Vrij en blij*

Na zijn reis naar Rome biecht broeder Maarten bij zijn overste, von Staupitz. Hij wil zo graag vroom en rechtvaardig zijn, maar hij is het niet. O, tegenover de mensen zal het wel gaan. Hij geeft ieder het zijne, is vriendelijk en hulpvaardig. Als je daarmee klaar was . . . Maar tegenover God. God is vlekkeloos heilig. Voor Hem is hij vol zonden en gebreken. Al zijn vasten en bidden, zelfs de bedevaart naar Rome, wegen daar niet tegenop. Kan de overste hem niet de weg wijzen om met God in het reine te komen?

„Jawel,” zegt von Staupitz. „Jij moet professor worden.”

Broeder Maarten staat verbijsterd. „Ik? . . . Ik professor? En zou ik dan vrede vinden?” Het ene is hem nog raadselachtiger dan het andere.

De overste ziet Luther recht in de ogen. Hij houdt van deze be-gaafde monnik en hij gelooft dat hij door heeft wat Maarten kwelt. „Ja, jij moet professor worden in de godgeleerdheid. Daar ben je bekwaam en geschikt voor. En dan zul je zelf ook opknappen.”

Luthers ontzetting wordt nog groter. Hij geschikt voor professor? Hij is moe en ziek. De zware reis naar Rome, maar nog meer het vele vasten, het pijnigen van zichzelf, het slapen op de harde grond en zonder dekens, en het allermeeft zijn wanhoop, hebben hem volslagen uitgeput. De zware taak van veel studeren en dagelijks aan de studenten lessen geven durft hij niet aan. En de bijbel aan studenten uitleggen kan hij helemaal niet. De bijbel is voor hemzelf duister en vol raadsels. Hoe kan hij dan de studenten erin onderwijzen? Wat de overste hem opdraagt is onmogelijk.

„En toch belast ik je met deze taak,” zegt von Staupitz. „Je bent te veel met jezelf bezig, dat is je kwaal. Minder aan jezelf en meer aan anderen denken is het geneesmiddel. Daarom moet je druk studeren en je met de studenten bezighouden. Als je aan anderen de bijbel uit moet leggen, leer je hem ook voor jezelf verstaan. En verder moet je flink eten en drinken en voortaan in je bed en onder dekens slapen in plaats van op de koude stenen.”

„Ik kan het niet . . . Ik kàn het niet!” roept Luther radeloos uit. „Ik kan de studenten niet helpen als ik zelf in de knoei zit.”

„Ik beveel je als je overste. God zal je kracht geven.”

Luther gehoorzaamt. Een monnik moet zijn overste altijd gehoorzaam zijn.

Hij wordt professor aan de universiteit van Wittenberg. Hij geeft dagelijks les aan de studenten. Wat zijn krachten aangaat valt het mee. Nu hij op tijd eet en goed slaapt, kan hij het werk wel aan. En de overste heeft ook gelijk gehad, toen hij zei dat het beter is meer aan anderen dan aan jezelf te denken. Door zijn studenten te helpen wordt hij zelf opgewekter.

Maar uit de moeilijkheden met de bijbel komt hij niet. Hij raakt nu heel erg in de knoop met een tekst uit de brief van Paulus aan de Romeinen. „De rechtvaardige zal door het geloof leven,” staat daar. Hij, Luther, is niet rechtvaardig en geen mens is rechtvaardig. Wie kan dan door het geloof leven? In wanhoop staart hij op zijn bijbel. Dagen en nachten is hij bezig met die tekst. Met zijn gezondheid en zijn werk dreigt het weer mis te gaan.

Dan gaat hem echter eindelijk een licht op. Er staat, ziet hij plotse-ling, in de tekst iets heel anders dan hij er altijd in gelezen heeft.

God eist niet van hem dat hij rechtvaardig zijn moet, om hem dan door het geloof te laten leven. God máákt rechtvaardig ieder die gelooft! Als hij zich op genade of ongenade aan Hem overgeeft, is hij rechtvaardig voor God, ondanks al zijn gebreken.

In plaats van winter wordt het lente in het hart van Maarten Luther. Hij kan zichzelf niet redden. Met al zijn vasten en kastijden niet. Ook met een bedevaart naar Rome niet. Maar het *behoeft* ook niet. Want Christus heeft voor hem geleden en is voor hem gestorven. Wanneer hij dat gelooft, is hij een kind van God.

Luther geselt zich niet meer. Hij slaapt niet meer op de stenen, maar lekker in zijn bed. Hij zingt en lacht. Het klooster weergalmt van zijn lied. In de tuin wandelt hij tussen de rozen. Hij plukt er een en speldt die op zijn pij. Zo gaat hij naar de universiteit om aan zijn studenten te vertellen: een christenmens, door het geloof verlost, is vrij, blij en gelukkig!

5. *Tetzel op de markt*

De grote markt in het hart van Wittenberg staat vol kramen. Er worden groenten en bloemen, vlees en vis verkocht. Er zijn ook kramen met potten en pannen en allerhande ander steengoed. Er staan kooplui met lapjes.

Een kiezentrekker neemt een kiespijnlijder in de tang; de man schreeuwt als een mager varken. Een kwakzalver prijst zijn poerietjes en pillen aan: „Ze helpen je van alle pijn en kwalen af!” Hansworsten verkopen grappen. Kunstenmakers buitelen vijf, zes keer achter elkaar over de kop. Een koorddanser voert halsbrekende toeren uit op een touw dat van het stadhuis tot de kerk gespannen is. Aan de schandpaal staat een man, met hoofd en handen in een juk geklemd. Hij ondergaat deze straf, omdat hij een koe gestolen heeft.

Midden op de markt is een stellage opgericht. Daarop staat een

monnik. Naast hem zit aan een tafeltje een klerk. Voor hem staat een grote geldkist.

„Burgers, boeren en buitenlui!” roept Tetzal naar de mensen om hem heen. „Jullie hebben allemaal wat op je kerfstok. Ja, jij en jij en jij ook, vadertje. Jullie hebben net zo goed wat op je kerfstok als die arme kerel daar aan de schandpaal. Nee, de rakkers van de schout hebben jullie niet gesnapt. Jullie hebben misschien geen koe gestolen. Maar hebben jullie nooit een appeltje uit buurmans tuin geplukt? En nooit vergeten de rechten aan de marktmeester te betalen? En nooit een jokkentje verteld? En nooit verzuimd te biechten wat je biechten moest? Ja, kijk maar niet zo onnozel, dikke meneer! Je hebt heus wel wat op je kerfstok. En jij ook, moedertje! Zie je wel, je wordt al rood tot achter je oren.

En als jullie wel al je zonden hebben gebiecht en vergeving gekregen, nadat je boete hebt gedaan, hoe staat het dan met je familie die gestorven is? Met je vader en je moeder? Misschien weten jullie niet wat ze misdaan hebben in hun leven. Maar Petrus, aan de hemelpoort, weet het wel. Die heeft alles in zijn grote boek geschreven. Wie uit het vagevuur de hemel in wil, moet bij hem te biecht komen. Nog niet, zegt hij, nòg niet. Je zonden zijn nog niet geboet. Dus moet je nog een poosje branden. Willen jullie dat je ouders aandoen? Willen jullie je vader en je moeder niet liever dadelijk in de hemel hebben? Het kan! Het kan! Ik heb aflaten in soorten. Van een daalder heb ik ze, van tien daalders en van honderd daalders. Die van honderd zijn de beste. Zodra dan het geld in het kastje klinkt, het zieltje in de hemel springt!”

Er drommen mensen om de aflaatkramer samen. Hun vader of hun moeder is gestorven, zes maanden, een jaar geleden. Zij zijn nu in het vagevuur, geloven zij, om daar te boeten voor hun zonden eer zij de hemel mogen binnengaan. Als zij hen door zo'n aflaat kunnen verlossen uit de pijn en in de hemel kunnen brengen, laten zij het niet. Daar willen zij al hun spaargeld wel voor geven. Zij halen hun geldbuidels te voorschijn, knopen die los en storten ze leeg op de tafel van de klerk. En de klerk telt het geld en stort het in de kist. Je kunt de munten horen rinkelen.

„Daar gaat de ziel van je moeder,” grapt de grove Tetzal. „Zie je



'm vliegen?" En hij wijst naar de zonnige lucht.

De mensen kijken omhoog, knipperend tegen het felle licht. Zij zien niets, maar zij geloven wat Tetzal zegt. Blij en tevreden gaan zij met hun duur gekochte aflat naar huis. Hun ouders genieten nu het eeuwige geluk.

Een troepje vreemde mannen komt naar Tetzal toe. Zij hebben straks de koppen bij elkaar gestoken in een hoek van de herberg. Ze werden het niet met elkander eens. Toen heeft een van hen gezegd: „Maak je je dáár zorgen over? Dat maak ik wel in orde; kom maar mee naar Tetzal." Nu vraagt diezelfde man aan de aflatkramer of hij ook aflaten heeft tegen zonden die nog bedreven zullen worden.

Tetzel is een gladde koopman, rap van tong. Maar dit is wel erg gortig. Hij moet er even over nadenken.

„Als het zou helpen, koop ik er een van honderd daalders,” zegt de man en hij haalt zijn beurs al voor de dag.

Tetzel krabt zich achter de oren. Aflaten van één tot vijf daalders verkoopt hij vlot. Van tien of twintig daalders gaan er ook nog wel. Maar honderd daalders! Er zijn maar weinigen die zo'n kapitaal te missen hebben. En hij moet véél geld hebben.

„Ja,” zegt hij, toch een beetje aarzelend. „Eén van honderd daalders helpt daar ook voor... als je van goeden wille bent.”

Het laatste verstaat de man niet. Zijn zilver rinkelt al op de tafel van de klerk. En Tetzel reikt hem een volledige aflaat uit.

De vreemde mannen verlaten de markt. Die met de aflaat wrijft zich de handen. „Voor mekaar, jongens,” grinnikt hij. „Geen moeilijkheden aan de hemelpoort. Nu hebben jullie er niets meer op tegen, is het wel, Walter en Heinrich?”

„Hij zei: als we van goeden wille zijn,” brengt Walter er tegen in. „Alleen een kwezel legt op ieder slakje zout,” wuift de hoofdman de bezwaren weg. „Morgenochtend zes uur in de holle weg. Die honderd daaldertjes zijn goed belegd.”

De volgende dag keert een koopman, die in de vroege morgen in zijn reiswagen is uitgereden, berooid en uitgeplunderd in Wittenberg terug. In de holle weg is hij overvallen door gemaskerde mannen. Zijn paarden zijn hem afgenomen; zijn geld is hem ontstolen. Meer dan duizend daalders is hij kwijt.

Niet iedereen gelooft wat Tetzel aan de mensen wijsmaakt. Er zijn er die zich ergeren aan zijn geschreeuw. Moeten eenvoudige mensen zo bij de neus genomen worden? Mogen booswichten een vrijbrief krijgen om te roven en te plunderen? En wat zit er achter de aflaatkramerij? De grote en prachtige Sint Pieterskerk in Rome moet nog groter en fraaier worden. Daarvoor wordt met de aflaat-handel geld bijeengeschrapt. Dat geld kon warempel beter besteed worden voor de armen van Wittenberg, die honger lijden. Deze mensen zoeken Maarten Luther op. Hij staat in Wittenberg bekend als een moedig man die geen blad voor de mond neemt.

Hij zegt iedereen de waarheid recht in het gezicht, ook de vorsten, ook de bisschoppen, wanneer die onrecht doen. „Professor”, vragen zij, „hoe vindt u nu die aflaatkramerie? Kunt u er niets tegen doen dat zo ons goede geld naar Rome gaat?”

Luther vindt de aflaathandel erg. Hij betreurt het dat er zoveel geld het land uit en naar Rome gaat. Maar dat is het ergste niet. Het ergste is dat Tetzal de goegemeente op de mouw speldt: als jullie aflaten kopen, worden je eeuwige straffen kwijtgescholden. Alsof de hemel voor geld te koop is! De rijke die een aflaat koopt, zou in de hemel komen; de arme blijft in het vagevuur. De bijbel leert het precies andersom. De rijke man uit de gelijkenis kwam in de hel terecht, de arme Lazarus bij Abraham in de hemel. Niet voor geld, en niet eens door goede werken, maar alleen door het geloof in Jezus Christus is een mens rechtvaardig voor God. Dat heeft Luther na veel innerlijke strijd ontdekt. Dat leert hij aan zijn studenten en dat zegt hij tegenwoordig ook aan het volk in zijn preken, die hij dikwijls houdt in de kerk van Wittenberg. Hij zal zéker wat doen tegen de aflaathandel. Daar kunnen de mannen die hem vertellen van de praktijken van Tetzal, vast op aan.

„Gaat u alstublieft tegen de aflaathandel preken, professor,” raden zij hem. „En timmert u er dan maar op.” Zij weten dat Luther, als hij boos is, geweldig uit kan varen. „Of wilt u er een vlugschrift tegen schrijven? Dat is nog beter. Dan lezen de mensen het overal.” Zij willen graag zorgen dat het vlugschrift wordt gedrukt en verspreid in heel Saksen, ja in alle Duitse landen. Luther heeft al eerder een vlugschrift geschreven en dat was zó pakkend en zó naar het hart van het volk, dat iedereen het kocht. De drukkers konden er niet genoeg van drukken.

„Ik weet nog niet hoe ik het aan zal pakken,” antwoordt Luther. „Daar moet ik eerst goed over nadenken. Maar dat ik Tetzal aan de kaak zal stellen, daarop kunnen jullie rekenen.”

6. *Vijfennegentig stellingen*

In de vroege morgen van 31 oktober 1517 gaan twee mannen naar de slotkapel van Wittenberg. Zij dragen allebei de monnikspij. De ene is professor Maarten Luther, de andere heet Johannes Agricola; hij is een assistent van de professor. Agricola draagt op zijn schouder een ladder. Luther heeft een rol perkament onder de arm. De deuren van de slotkapel zijn nog gesloten, maar Luther en zijn helper hoeven deze keer niet in de kerk te zijn. Tot in het portaal is ver genoeg. Daar zetten zij de ladder tegen de hoge deuren aan, ontrollen de papieren en spijkeren deze op de deuren vast.

„Vijfennegentig stellingen om de waarheid aangaande de aflaat aan het licht te brengen,” staat boven aan het perkament geschreven.

Dit is het antwoord van Luther op het verzoek van de mannen die bij hem over Tetzal kwamen klagen.

Luther stelt Tetzal aan de kaak, maar hij doet het niet op de manier die de klagers hadden verwacht. Zij wilden dat hij tegen Tetzal zou gaan preken. Met zijn machtig woord zou hij het volk van Wittenberg in beweging brengen. Zij hoopten op een vlugschrift. Met zijn scherpe pen zou hij het gehele Duitse volk tegen Tetzal opzetten. Opzettelijk heeft Luther het niet zo gedaan. Hij wil geen beroering onder het volk; hij wil vooral geen herrie in de kerk. Luther wil over de aflaatkwestie spreken met zijn collega's professoren en priesters, opdat zij gezamenlijk zullen uitspreken dat de aflaatkramerij verkeerd en de kerk onwaardig is. Daarom heeft hij vijfennegentig geleerde stellingen opgesteld in het Latijn, en daarom heeft hij ze aangespijkerd aan de deuren van de slotkapel. In deze kerk komt het gewone volk niet. Hier kerken haast uitsluitend de professoren van de universiteit en de heren van het hof. En als er gewone mensen zouden komen, dan kunnen zij toch het Latijn niet lezen. Morgen is het Allerheiligen. Dan zullen de geleerden naar de kerk gaan en de stellingen lezen. Luther verwacht dat er daarna een dispuut zal volgen. Over vrije kwesties

in de kerk wordt vaak een woordenstrijd gevoerd door de geleerde heren.

Luther wacht echter tevergeefs. De heren lezen de stellingen wel, maar geen van hen daagt Luther uit tot een dispuut. Ook zeggen zij niet: „Wij zijn het met je eens.” Wel zeggen sommige collega's tegen hem: „Waarom snijdt je die zaak aan? Je weet toch wel dat niet àl de winsten van de afluathandel naar Rome gaan. Ook onze keurvorst Frederik krijgt er een deel van. En de opbrengst van de aflaten die vandaag, op Allerheiligen, in Wittenberg worden verkocht, is zelfs helemaal voor hem. En weet je niet waarvoor hij dat geld gebruikt? Het is voor de universiteit. Hij betaalt er onze salarissen van. Houd je stil man!”

Luther houdt zich niet stil. Hij wordt boos om dat gepraat. Waarvoor het geld gebruikt wordt vindt hij het voornaamste niet. Zelfs als het geld onder de armen werd verdeeld, was de afluathandel nog vervloekt. De hemel is niet voor geld te koop! „Laat ons daar te zamen tegen protesteren,” stelt hij voor.

Maar dat willen zijn collega's niet.

Luther is teleurgesteld. Toch wendt hij zich nog niet tot het volk. Geen beroering in de kerk.

Als alles stil blijft, treden de mannen die naar Luther zijn gekomen om de strijd tegen de afluathandel aan te binden, echter op. Zij vertalen de vijftiennegentig stellingen uit het Latijn in het Duits en laten ze drukken.

Het is een geleerd geschrift, helemaal niet zo pakkend en boeiend als de volksblaadjes die Luther eerder heeft geschreven. Maar het volk leest ze toch en het is het er helemaal mee eens. Velen hadden al getwijfeld. Kon dat wel: voor geld de hemel in? Maar Tetzl was een monnik. Van een monnik durft een eenvoudig mens niet spoedig zeggen dat zijn werk bedrog is. Nu echter komt Luther tegen de afluathandel op. Luther is ook monnik, en priester en hoogleraar bovendien. Hij brengt de waarheid aangaande de afluathandel aan het licht, en deze waarheid is: de afluathandel is onchristelijk en puur volksbedrog. Dit spreekt de mensen aan. Het is taal naar hun hart. De stellingen van Luther gaan van hand tot hand door alle Duitse landen en zelfs ver daarbuiten.

De afluathandel loopt, nadat de stellingen overal bekend geworden zijn, met sprongen achteruit. De mensen kopen geen aflaten meer. Als Tetzal op de markten staat te schreeuwen, draaien ze hem de rug toe. Er komt maar weinig geld meer in zijn kist. De afluatkramer maakt zich daarover vreselijk kwaad. Hij scheldt en tiert op Luther. Naar de brandstapel met die ketter!

Luther trekt zich van dat tieren en dreigen niet veel aan. Hij een ketter? Hij is een trouw zoon van de kerk. Met de bijbel in de hand heeft hij de afluathandel afgekeurd. En hij op de brandstapel? Als iemand hem te na kwam, zou de paus hem wel beschermen. In een van zijn stellingen heeft hij geschreven: „Als de paus wist van de afpersingen van de afluatkramers, zou hij liever willen dat de Sint Pieter tot as verbrandde dan dat die kerk werd gebouwd van de huid, het vlees en de beenderen van zijn schapen.”

Nee, de paus staat stellig aan zijn kant. Maar met Tetzal zal hij nu afrekenen. Luther schrijft een pamflet tegen de afluatkramerij. Dit is niet gesteld in de geleerde termen van de stellingen, maar in de volkstaal, want dit geschrift is voor het volk bestemd. De ogen van iedereen moeten wijd opengaan voor de bedriegerijen van Tetzal. Fel en bijtend schrijft Luther en tegelijk zo duidelijk, dat iedere boer en arbeider, iedere wasvrouw of melkmeid hem begrijpen kan.

En daarmee is de zaak van de afluathandel voor doctor Luther afgedaan. Hij heeft groter werk te doen. Aan zijn studenten moet hij de bijbel uitleggen en voor het volk moet hij in de kerk Christus prediken.

7. *Herroep!*

Een hele poos nadat Luther zijn stellingen tegen de afluathandel heeft aangespierd, krijgt hij een brief uit Augsburg. Hij leest hem met verbazing. Het gaat over zijn stellingen. Kardinaal Cajetanus,

die als afgezant van Rome naar Duitsland is gekomen, wil hem namens de paus verhoren.

Wat nu? Wil de Heilige Vader hem verhoren? Luther is de kwestie haast vergeten. Is de paus het dan niet met hem eens?

Bij het verder lezen van de brief wordt Luther evenwel gerustgesteld. De kardinaal bedoelt niet meer dan eens over de zaak te praten. Wel, dat wil Luther met genoegen. Dan zal hij aan de afgezant uit Rome eens duidelijk vertellen op wat voor manier Tetzels de mensen het geld uit de zak klopt en wat hij hun durft wijsmaken in naam der kerk. En dan zal wel blijken dat de paus het eens is met hem, Luther. Hij gaat direct op reis.

De kardinaal ontvangt de jonge professor vriendelijk en zij blijken elkaar op verscheidene punten te kunnen vinden. Luther heeft gelijk, als hij schrijft dat aflaten nooit de schuld voor God kunnen uitdelgen. De paus en zijn priesters kunnen, wat het vagevuur aangaat, niet meer doen dan God bidden of Hij de straf daar wil beëindigen en de ziel toelaten in de hemel op grond van de verdiensten die Christus en de heiligen verworven hebben. Cajetanus belooft dat de paus een bul zal uitgeven waarin het standpunt van de kerk aangaande de aflaten duidelijk wordt uiteengezet.

Luther knikt. Dat is dus gewonnen.

„En nu wil je het andere zeker wel herroepen, broedertje,” zegt de kardinaal vaderlijk.

Luther kijkt hem met grote ogen aan. „Herroepen? Wat?”

„Wat je allemaal meer geschreven hebt tegen de aflaathandel.”

„U bedoelt toch niet dat er andere straffen zijn die wel voor geld kunnen worden kwijtgescholden?” vraagt Luther verbaasd.

„Tegen aflat, broedertje,” verbetert de kardinaal hem, „tegen aflat kunnen de door de kerk opgelegde straffen worden kwijtgescholden.”

„Tegen aflat? Bij Tetzels is dat: voor geld. Waar blijkt uit de bijbel dat enige zonde voor geld vergeven wordt? „Uw geld zij met u ten verderve!” heeft Petrus gezegd tegen Simon de tovenaer. En waar staat dat de heiligen verdiensten voor anderen verworven hebben? „Er is niemand die goed doet, ook niet één,” lees ik bij Paulus.” Er schiet vuur uit Luthers ogen als hij besluit: „Ik herroep

geen woord, tenzij mij uit de Heilige Schrift wordt bewezen dat ik dwaal."

De kardinaal staat verstomd. Hoe durft die monnik zo uitvallen tegen hem, de kerkvorst? Hoe kan hij plotseling zo fel zijn, terwijl hij eerst zo rustig en bescheiden was. En wat heeft die man een paar ogen in het hoofd!

„Bedenk wel," zegt hij waarschuwend en overredend, „dat als je niet herroepen wilt ik je gevangen moet nemen."

„Mij gevangennemen?!" Daar begrijpt Luther niets van. Alleen gevaarlijke kettters worden gevangengenomen. En hij is een gelovige en trouwe zoon van de kerk.

„De paus heeft bevolen dat ik je geboeid naar Rome brengen moet wanneer je niet herroept."

„De paus?!" Hier staat Luthers verstand bij stil.

„Jazeker! Het is zijn hoog bevel. En het loopt slecht met je af als je de paus weerstreeft, monnikje," dreigt Cajetanus. Op een andere toon gaat hij door: „Herroep nu maar. Dan heb je niets te vrezen." Als de kerkvorst meent dat hij Luther door bedreigingen of door beloften klein kan krijgen, vergist hij zich deerlijk. „Ik herroep nooit!" zegt hij keihard.

De koppigheid van de monnik prikkelt de kardinaal. „Dan doet de paus je in de ban."

Luther trilt van verontwaardiging. De ban betekent dat hij uitgestoten wordt. Natuurlijk mag hij dan geen lessen meer geven aan de universiteit en niet meer preken. Maar het is veel erger. Niemand mag enige omgang hebben met een gebannene. Niemand mag hem voedsel of onderdak verschaffen. Niemand mag met hem spreken. Ongestraft mag iedereen hem doden. En zijn ziel brandt eeuwig in de hel. Want dat betekent de ban vooral: het hemelrijk wordt voor een gebannene toegesloten. Hij barst van drift om die bedreiging.

„Ik ben toch tegemoetkomend geweest," tracht Cajetanus hem te sussen. „Ik ben dat nog. Ik zal heus zorgen dat de paus je op verscheidene punten in het gelijk stelt. Geef jij nu in het andere toe."

„Nooit!" herhaalt Luther en weer bliksemen zijn ogen.

„Je denkt misschien," spot de kardinaal, „dat keurvorst Frederik je



zal beschermen. Reken daar niet op. Die oude maakt heus geen ruzie met de paus om jou. En waar moet je blijven als hij zijn handen van je aftrekt?"

Luthers toorn is even snel gezakt als hij was opgelaaid. „Onder de blote hemel,” antwoordt hij rustig. „Onder de blote hemel van Gods genade.”

De kalmte van Luther prikkelt de kardinaal nog meer dan zijn drift. Hoe durft dit monnikje zich zo vierkant verzetten tegen hem, de kerkvorst? „Ga! Ga!” roept hij uit. „En kom mij nooit meer onder de ogen, tenzij je herroepen wilt!”

Luther buigt diep. Hij weet welke eerbewijzen een monnik aan een kardinaal verschuldigd is. Dan loopt hij naar de deur.

„Herroep!” klinkt hem nog achterna. Cajetanus kan niet geloven

dat die magere monnik ongehoorzaam durft te zijn aan zijn bevel. Maar Luther herroept niets. Rechtop verlaat hij het vertrek. Eenmaal buiten haast hij zich uit Augsburg weg, hoogst verbaasd dat hij nog vrij is. De kardinaal zei immers dat hij hem op zou pakken.

Luther komt terug in Wittenberg. Hij weet echter goed dat hij daar volstrekt niet veilig is. Op de bescherming van keurvorst Frederik hoeft hij niet te rekenen. De macht van de paus is groot. Toen indertijd keizer Hendrik IV paus Gregorius VII had getrotseerd, eiste de paus dat hij vergeving zou vragen. De keizer heeft dat gedaan. Midden in de winter maakte hij een barre reis over de Alpen. Drie dagen en nachten heeft hij in Canossa voor de poort van een burcht gewacht eer de paus hem binnenliet. Als de keizer van het Duitse rijk zo voor de paus op de knieën is gevallen, hoe zal de keurvorst van het kleine Saksen dan durven weigeren een monnik uit te leveren als Rome dat gebiedt? Frederik zal hem vast oppakken.

Luther weet niet hoe lang hij nog zal kunnen les geven, spreken en schrijven. Daarom werkt hij nu zo hard hij kan. Dagelijks geeft hij les aan zijn studenten. 's Zondags en door de week preekt hij in de kerk van Wittenberg. 's Nachts schrijft hij zijn brochures.

Nooit heeft Luther zoveel gehoor gevonden als nu hij bedreigd wordt met de ban. De studenten stromen naar Wittenberg voor zijn colleges. De grote kerk is iedere keer wanneer hij preekt stampvol. De drukkers kunnen op geen stukken na voldoen aan de vraag naar zijn geschriften. Ze worden vertaald in het Nederlands en in het Frans en in die talen in Amsterdam en Antwerpen gedrukt. Heel Europa wil lezen wat de monnik schrijft die weigert voor de paus te bukken.

Keurvorst Frederik legt Luther geen stropspeer in de weg. „Zolang ik niets van de paus hoor kun je hier blijven,” zegt die.

En de paus laat niets van zich horen.

Dat is vreemd. Is kardinaal Cajetanus verder gegaan dan de paus hem opgedragen had? Eist Rome toch niet dat hij herroept? Hij hoopt het vurig.

Op een dag komt de secretaris van keurvorst Frederik bij Luther. „Ik heb een onplezierige boodschap,” zegt hij. „Wij hebben een brief uit Rome ontvangen. Daarin staat dat u weg moet.”

Luther wil het zijn vorst niet moeilijk maken. Al te goed weet hij hoe zwak Saksen is en hoe groot de macht van Rome. „Zeg tegen de keurvorst dat ik wegga. De volgende week zal ik vertrekken.” Met die boodschap keert de secretaris naar Frederik terug.

Luthers vrienden willen hem niet zo maar laten gaan. Zij bieden hem een maaltijd aan ten afscheid.

Het is geen opgewekte maaltijd. De vrienden hebben grote zorg om Luther. Wie zal hem beschermen nu de keurvorst zijn handen van hem aftrekt?

„Ik ga op reis als Abraham,” zegt Luther. „Ik weet niet waar ik terecht zal komen . . .”

De vrienden zijn bedroefd.

„. . . Of liever, ik weet het heel goed,” vervolgt hij opgewekt. „Ik ga waar God mij zendt. Hij is een betere beschermer dan wie ter wereld ook.”

Onder het eten wordt een brief binnengebracht; het zegel van de keurvorst hangt eraan. „Zijt ge nu nog niet weg?” staat er in de brief.

Het is een duidelijke aansporing om haast te maken.

Het wordt zelfs Luther te veel. „Vader en moeder hebben mij verlaten,” klaagt hij. Bemoedigd laat hij er echter op volgen: „Maar de Here neemt mij aan.”

De laatste schotel is genuttigd. Voordat hij weggaat, wil Luther met zijn vrienden bidden. Hij staat op en vouwt de handen. De vrienden buigen het hoofd voor het gebed.

Er kletteren paardehoeven op de stenen in de straat. Ze houden stil voor het huis. Haastige stappen in de gang. De eetzaal deur zwaait open. Het is weer een bode met een brief.

De gasten houden de adem in. Zij kennen de bode en zij herkennen het keurvorstelijk zegel aan de brief. Een tweede brief van Frederik binnen het uur, nu gebracht door een ijlbode die nat en beslikt is van het harde rijden in bar winterweer. Dit moet heel ernstig zijn.

Onder doodse stilte verbreekt Luther het zegel en opent hij de brief. Onder het lezen ontspannen zich zijn trekken en gaan zijn ogen tintelen. „Mensen, de keurvorst vraagt mij hier te blijven!” Nog een ogenblik blijft het doodstil. Deze verrassing is te groot. Dan barst de vreugde los. Luther blijft in Wittenberg. Keurvorst Frederik biedt bescherming aan. De maaltijd, die in droefheid scheen te eindigen, wordt besloten met een goed glas wijn. Men klinkt en drinkt op Luthers vrijheid en gezondheid. Zijn slotgebed wordt nu vol dankbaarheid. „Wonderlijk zijn, Heer, uw wegen . . . Gij zijt een God die redt uit alle nood . . .”

Keurvorst Frederik had na de ontvangst van de brief uit Rome zijn secretaris opgedragen Luther weg te werken. Hij was niet van zins het aan de stok te krijgen met de paus om dat monnikje. Maar hij wilde ook geen deining hebben onder het volk. Daarom moest het met een zoet lijntje gaan.

Nadat hij die opdracht aan zijn secretaris had gegeven, was Frederik op reis gegaan voor een bezoek aan Maximiliaan, de keizer van het Duitse rijk, die ziek was. Hij trof zijn heer in ernstige toestand aan, maar hij was helder van geest en hij had grote belangstelling voor Luther. „Pas goed op die monnik,” ried de keizer Frederik aan. „Houd hem uit de handen van de paus. Het Duitse rijk kan hem nog nodig hebben.”

Dat knoopte Frederik in zijn oor. Als keizer Maximiliaan Luther beschermen wilde, hoefde hij zich voor de paus niet bang te maken. „Hoe staat het met die Luther?” vroeg de keurvorst aan zijn secretaris, toen hij in Wittenberg terugkwam.

„Ik heb hem juist een brief gestuurd dat ons geduld nu eindelijk uit is, heer. Hij staat op het punt te vertrekken.”

„Hij moet hier blijven!” zei de keurvorst.

Snel schreef hij een brief: „Blijf in Wittenberg. Ik sta borg voor je, Frederik.”

Het was deze brief die Luther kreeg toen hij afscheid van zijn vrienden nam.

8. *Ga voort, mijn zoon, maar...*

Luther is dankbaar dat hij in Wittenberg mag blijven. Maar hij weet al te goed dat gunst van vorsten wankel is. Bovendien, keizer Maximiliaan is ongeneeslijk ziek. Waarschijnlijk zal hij spoedig sterven. En zal zijn opvolger hem ook beschermen tegen de paus? Hij beschouwt zijn vrijheid als zeer tijdelijk.

Voordat hem de mond gesnoerd wordt, wil hij antwoorden op de menigte van pamfletten die tegen zijn eerste vlugschriften zijn ingebracht.

Hij doet dat op de manier die hem steeds beter afgaat. In het gebruik van de volkstaal kan niemand tegen hem op. Banbliksems mogen naar hem geslingerd zijn, hij geeft ze dubbel en dwars terug. In ongezouten woorden en met bijtende spot valt hij bisschoppen, kardinalen en ook de paus aan. Het volk smult in zijn felle woorden. De drukkers kunnen nooit vlug genoeg drukken om aan de vraag naar zijn geschriften te voldoen.

Op een dag krijgt Luther een briefje van zijn overste. „Kom eens bij me praten, mijn zoon.”

Luther gaat met vreugde. Behalve zijn overste is von Staupitz ook zijn vaderlijke vriend.

Op de tafel van de overste liggen boekjes. Met één oogopslag ziet Luther dat het zijn brochures zijn. Wil von Staupitz hem hierover spreken? Hij voelt zich enigszins onzeker. Bijna alle hogere geestelijken keuren zijn optreden af. Zou ook von Staupitz zich bij zijn tegenstanders scharen?

„Je hebt een vruchtbare pen, broeder Maarten.”

Luther knikt. „Er is veel te doen.”

De overste laakt Luther niet. Hij prijst hem omdat hij zo moedig de goddeloze aflaatkramerij bestrijdt. Hij heeft ook lof voor zijn manier van schrijven. Zo raak en op de man af, zo helder en eenvoudig dat iedereen hem kan begrijpen, zo pakkend en meeslepend dat hij de mensen in vuur en vlam zet. „Je hebt door je pen en door je woord een geweldige invloed op het volk. En zelfs ook

op de paus. Je hebt bereikt dat hij een einde maken wil aan de uitwassen van de aflaathandel. Tetzal mag de mensen niet meer wijsmaken dat het ziertje in de hemel springt, zodra het geld in zijn kastje klinkt.”

„Maar het andere moet ik herroepen,” zegt Luther schamper. „Ik moet herroepen dat je met geld geen enkele straf afkopen kunt, dat alleen het geloof rechtvaardigt.”

Von Staupitz gaat daar niet op in. „Je hebt, geloof ik, wel plezier in deze pennestrijd,” merkt hij op.

„Ik kom eerst recht op dreef wanneer mijn bloed begint te koken.” „Zo,” zegt de overste en in dat kleine woordje beluistert Luther voor het eerst een toon die hem doet twifelen of von Staupitz het wel in alles met hem eens is

„Vindt u dan dat ik wel herroepen moet?” vraagt hij.

„Ik vind dat je vaak te fel bent, te bijtend. Ik vind dat je niet schelden moet op de bisschoppen en kardinalen. Dat je de paus geen beledigingen naar het hoofd moet slingeren.”

„Maar zij hebben mij . . .”

„Ik weet het,” gaat von Staupitz door. „Zij hebben lelijke dingen van jou gezegd. En toen heb jij hun dubbel en dwars teruggegeven. Jij kunt bijtend spotten en vervaarlijk schelden, broeder Maarten, veel feller dan zij. Dat had je niet moeten doen. In de eerste plaats zijn zij je meerderen en ben jij hun ondergeschikte. En wat voornameer is: hiermee volg je niet het voorbeeld van de Heer, die als Hij gescholden werd niet wederschold en als Hij leed niet dreigde.”

Luther buigt het hoofd. Hij erkent zijn zonde van koppigheid en drift. Hij wil proberen zich te matigen.

„Ga mijn zoon,” zegt von Staupitz bij het afscheid. „Strijd de goede strijd. Maar houd het voorbeeld van de grote Meester steeds voor ogen. Hij was zachtmoedig en nederig van hart. Ik bid voor jou.”

Beschaamd en tegelijk bemoedigd keert Luther naar Wittenberg terug.

Daar vindt hij ander werk dan bakkeleien met zijn tegenstanders.

Hij maakt een brede en diepe studie van de brief van Paulus aan de Romeinen. Zorgvuldig raadpleegt hij de boeken van de kerkvaders, de leraren der kerk die al lang gestorven zijn, vooral de boeken van Augustinus, de grote leraar naar wie zijn orde is genoemd, en nauwkeurig vergelijkt hij tekst met tekst, het Oude met het Nieuwe Testament. Nadat hij alles grondig bestudeerd heeft, schrijft hij zijn verklaring van de brief. Dit is werk voor nachtelijke uren. Overdag heeft hij het veel te druk met les geven aan zijn studenten en spreken met honderden mensen die van alle kanten naar hem toekomen om zijn raad te vragen. 's Nachts zit hij in zijn stille cel te schrijven met de ganzeveer waaraan hij met zijn pennemes telkens nieuwe puntjes moet slijpen.

Aan verpozing denkt Luther niet, aan eten komt hij nauwelijks tóe; hij slaapt slechts enkele uren van de nacht. Dit is geen zelfkastijding, zoals in de tijd toen hij trachtte de hemel te verdienen. Het is omdat hij voortgezweept wordt door zijn grote taak. De tijd is kort . . .

Keizer Maximiliaan sterft. Daarmee is Luther zijn machtigste beschermer kwijt. Keurvorst Frederik alleen zal hem niet uit de handen van de paus houden. Dat is wel gebleken uit diens gedrag voordat keizer Maximiliaan hem ruggesteunde.

Als er een gezant uit Rome naar Wittenberg komt, staat het voor Luther vast dat het onheil over hem besloten is. Die gezant moet natuurlijk de keurvorst bewegen hem gevangen te nemen. Voor de tweede maal maakt hij zich klaar te vluchten.

De secretaris van de keurvorst brengt Luther een bezoek. Luther begrijpt waarom het gaat. „Ik ga al,” zegt hij tegen de dienaar van zijn vorst.

„Blijf gerust,” antwoordt de secretaris vrolijk. „Er is geen koutje aan de lucht. De paus neemt keurvorst Frederik helemaal niet kwalijk dat hij u beschermt. Hij neemt hem niets kwalijk. Rome bakt zoete broodjes.”

Luthers oren tuiten. Hoe in de wereld is zo'n verandering mogelijk?

De secretaris vertelt dat die verandering verband houdt met de

keizerskeuze. Karel, hertog van Bourgondië, wil keizer worden in de plaats van Maximiliaan. Paus Leo X wil dat niet. Karel is al koning van Spanje en Hongarije, Heer van de Nederlanden regeerder over onderscheiden delen van Italië. Bovendien bezit hij koloniën in het door Columbus ontdekte Amerika. Als hij daarenboven keizer zou worden van het Duitse rijk, werd hij veel te machtig, vindt de paus, nog machtiger dan hij. Daarom stuurt paus Leo nu gezanten naar alle Duitse hoven om de keurvorsten te bewegen niet op Karel te stemmen. Ook aan Frederik vraagt hij dat. De gezant heeft een rijk geschenk uit Rome meegebracht om de gunst van Frederik te winnen. Er is geen sprake van dat hij hem nu zal pressen iets tegen Luther te ondernemen.

Van staatkunde heeft Luther geen verstand. De kronkelwegen van de hoge politiek begrijpt hij niet. Wel is het duidelijk dat hij voorlopig niets te vrezen heeft. Hij kan voortgaan met zijn werk.

Hij gaat voort. Hij geeft les, preekt en schrijft. Zijn invloed op het volk wordt groter en groter.

9. *In de ban*

Bij de keizerskeuze heeft de paus de nederlaag geleden. Karel V is toch gekozen. Rome wendt nu haastig het roer. In plaats van Karel langer te bestrijden wil de paus thans goede vrienden worden met de machtige keizer. Hij slaagt hierin wonderwel. Karel toont zich een trouwe zoon der kerk. Hij wil de paus graag helpen bij de bestrijding van de ketterij.

En zo komt eindelijk de gelegenheid de brutale monnik in Wittenberg aan te pakken. Het wordt de hoogste tijd, vindt men in Rome. Want ondanks de toegevendheid van de paus heeft deze nog steeds geweigerd een letter te herroepen van hetgeen hij heeft geschreven.

De kardinalen in Rome stellen de beschuldiging tegen Luther op.

Ongehoorzaamheid aan de paus, minachting voor de kardinalen . . . , in totaal eenenveertig overtredingen van het kerkelijk wetboek. Op grond van deze ketterijen besluit de paus Maarten Luther in de ban te doen.

Door de ban wordt iemand uitgesloten van de sacramenten, uitgestoten uit de kerk. Door de ban wordt de hemel hem ontzegd. De paus is echter lankmoedig. Hij stuurt de banbul wel aan Luther toe en hij stuurt ook afschriften aan alle bisschoppen met het bevel ze overal aan te plakken. Maar Luther krijgt zes maanden tijd om zich te bedenken en tot de gehoorzaamheid aan Rome terug te keren. Intussen moeten de geschriften van de ketter overal worden ingeleverd en verbrand.

In Rome worden honderden boeken van Luther bijeen verzameld en op een brandstapel geworpen; ze gaan in vlammen op. Maar in Duitsland gebeurt dat niet. De banbul wordt haast nergens aangeplakt. De bisschoppen durven niet. Want de ban die over Luther uitgesproken is, heeft een geweldige beroering onder het volk verwekt. De boeren willen met mestgrepen en hooivorken voor hem in de bres springen. De ridders willen het zwaard voor hem trekken. Er dreigt een grote opstand. De Duitse bisschoppen willen tot elke prijs een burgeroorlog voorkomen. Daarom laten zij de zaak blauwblauw.

Alleen de aartsbisschop van Mainz zet door. Hij laat de banbul aanplakken en eist inlevering van Luthers boeken. Hij krijgt genoeg bijeen om er een brandstapel van te maken. Op het marktplein wordt die opgericht. Een grote menigte stroomt samen om de brand te zien.

Het vuur zal worden aangestoken. De stadsbeul moet het doen, omdat het verbranden van de boeken betekent: eigenlijk moest de man die deze boeken heeft geschreven, de ketter Luther, hier worden verbrand.

In zijn rode kleed beklimt de beul het schavot. Hij heeft een brandende fakkel in de hand. Die moet hij op de brandstapel werpen om hem zo aan te steken. Op het volle plein heerst een gespannen stilte. Van achter een raam van zijn paleis kijkt de aartsbisschop toe.

Wat nu? Steekt de beul de brand niet in de boeken? Boven op de ladder blijft hij staan en keert zich om. „Mensen!” roept hij naar het volk, „zijn deze boeken wettig veroordeeld?”

Dat is een vreemde vraag van de beul. Hij heeft eenvoudig het bevel uit te voeren dat hem gegeven is. Maar nu hij het vraagt . . . De meeste mensen op het plein kennen de boeken van Luther. Zij hebben ze gelezen, met instemming. Ze zijn het helemaal met Luther eens. Er is gemopperd en gemord toen de brandstapel werd opgezet. Het verbranden van de boeken is helemaal niet naar de zin van het volk. Aartsbisschop Albrecht heeft echter groot gezag in Mainz. Niet één durfde zich tegen hem verzetten. Nu evenwel de beul dit vraagt . . . „Nee, nee!” roepen de mensen. „Onwettig zijn ze veroordeeld! Onwettig!”

„Dan verbrand ik ze niet,” zegt de beul. En zonder het vuur aan te steken daalt hij weer van de ladder af.

Dit breekt de spanning. „Lang leve Luther! Weg met Tetzell!” wordt er geroepen. Het volk juicht en danst. Het wordt feest op het marktplein, feest zonder vuur, maar met grote vreugde.

Eén is er die met donkere ogen het spektakel aanziet. Bisschop Albrecht achter het raam van zijn paleis. Hij houdt zich stil. De opgetogen menigte is niet in toom te houden. Als hij probeerde het feest te dempen, zou er oproer komen. Maar hij zint op middelen om zijn wil door te zetten.

Pas laat in de avond wordt het rustig op het marktplein. De feestvierders zijn weg. De brandstapel staat er nog. En de boeken van Luther liggen er zowaar nog op. Het volk was te dol van vreugde om ze weg te halen.

De bisschop laat de doodgraver bij zich komen. „De beul heeft dienst geweigerd,” zegt hij tegen hem. „Nu moet jij het vuur aansteken.”

De doodgraver maakt bezwaren. Hij wil alles doen wat de bisschop hem opdraagt, maar dit? Het is nu wel rustig op het plein, maar als hij met een fakkel in de hand de brandstapel beklimmen zou en het werd gezien, dan zouden de poppen weer gaan dansen. „Ze zouden mij in het vuur gooien, meneer de bisschop.”

Bisschop Albrecht ziet dat gevaar terdege in. Hij wil in geen geval

een nieuwe rel. „Vanavond hoef je het niet te doen. Morgen heel in de vroege, als iedereen slaapt. Dan ziet geen mens je. Steek dan de brand erin.”

De doodgraver gehoorzaamt. Heel in de vroege gaat hij met een fakkel naar de markt. Er is geen mens op straat. Als iemand hem van zijn bed af zien zou, geeft dat geen argwaan. Iedereen die 's nachts door de stad gaat, draagt een flambouw, want straatverlichting is er niet in Mainz. Straatverlichting kent men nergens. Hij doet alsof hij de brandstapel voorbij wil lopen. Pas als hij erachter is, aan de stilste kant van de markt, sluipt hij er voorzichtig op af, beklimt haastig de ladder en werpt zijn fakkel in de takken. Dan maakt hij dat hij wekomt. Niemand heeft hem gezien.

De takken vatten vlam. Het vuur knettert. Het tast de boeken aan. Hoog laaien de vlammen op.

Het knetteren van het vuur, het rosse licht op het marktplein doet de omwonenden ontwaken. De een roept de ander toe: „De mutsaard staat in brand! Nu worden Luthers boeken toch vernield!” De markt stroomt vol met mensen. Maar het is te laat om iets te redden. Het vuur brandt veel te fel. Vonken en halfverbrande snippers van de boeken vliegen door de lucht.

Vanuit zijn raam kijkt de aartsbisschop toe. Hij wrijft zich vergenoegd de handen. Hij is geslaagd! Ondanks de dwarsheid van de beul. Ondanks de opstandigheid van het volk, dat door de ketter is verleid.

Van de gezengde bladen uit de boeken dwarrelen er sommige langs de muren van het bisschoppelijk paleis. Eén komt terecht op de vensterbank van het raam waarachter bisschop Albrecht staat. Met grimmig welgevallen kijkt hij ernaar. Zo is het goed. Het werk van de brutale Wittenbergse monnik wordt verbrand. Al zijn werk moet zo vernietigd worden.

De mensen op de markt zijn boos. Bisschop Albrecht lacht erom. Zij dachten dat ze zijn plan konden verijdelen. Ha, hij is hun te slim af geweest. Het volk zet hem niet zo maar mat.

Nu hoort de bisschop wat vreemds op het plein. Geen boze woorden meer. Er wordt gegrinnikt, er wordt luid gelachen. De mensen

hebben schik. „Ha, ha! een mooie fik!” wordt er geroepen. En ook: „Leve Luther!” De aartsbisschop begrijpt er niets van.

Er liggen nu twee, drie gezengde bladen op de vensterbank. Bisschop Albrecht licht het raam wat op en neemt de bladen weg. Ze zijn ten dele nog goed leesbaar.

„. . . Het waanwijze monnikje . . .” leest hij. Is dit uit een geschrift van Luther? „. . . Het schurftige schaap van Wittenberg . . .”

„. . . Het everzwijn dat in de wijnberg ingebroken is . . .”

De aartsbisschop verbleekt. Dit zijn geen woorden van Luther. Deze bladen zijn uit pamfletten die tégen hem geschreven zijn! Woedend trekt bisschop Albrecht zich van het raam terug. Hij heeft door wat er gebeurd is. Studenten hebben hem een poets gebakken. Zij hebben vannacht de boeken van Luther van de brandstapel gehaald en er geschriften van zijn tegenstanders voor in de plaats gelegd. En dáárin heeft de doodgraver de brand gestoken.

Luther krijgt de pauselijke bul in handen. Niet een afschrift, maar de banbul zelf. Hij is op zwaar perkament geschreven; de pauselijke zegels hangen eraan.

„Ik verdoem u . . . Ik verdoem u,” leest hij telkens weer.

Die woorden treffen Luther als steken in zijn hart. Niet in de eerste plaats om de vreselijke straffen waarmee hij wordt bedreigd. Het ergste is: de kerk verdoemt hem. En hij houdt van de kerk. Zij is zijn Moeder. Wanneer hij toch eens dwaalde . . . Dan wil hij herroepen. Hij heeft nog zestig dagen vóór de ban in werking treedt. Hij bestudeert de bul regel voor regel. Als zijn stellingen op grond van de bijbel worden weerlegd, zal hij niet trachten ze overeind te houden. Maar daar is niet eens een poging toe gedaan. De opstellers kennen blijkbaar zijn geschriften nauwelijks. In het wilde weg zijn zij tegen hem losgebrand.

Hij hoeft niets te herroepen. Hij màg het niet. Om Godswil niet. Luther grijpt naar de pen en schrijft een verdediging die in een tegenaanval overgaat.

„Doet boete en houdt op met op zo satanische wijze God te lasteren. En een beetje gauw. Anders verklaar ik, met alle gelovigen

in Christus, de stoel van Rome voor van de duivel bezeten en de troon van de antichrist.”

Als Luther dit geschreven heeft, denkt hij aan zijn laatste gesprek met von Staupitz. „Wees niet te fel mijn zoon,” heeft die gezegd. „Laat u niet door uw drift verleiden. Bewijs eer aan wie ge eer verschuldigd zijt.”

Luther voegt aan wat hij schreef toe:

„Laat ons barmhartig jegens hen zijn en niet hard. Het is meer dan genoeg dat wij erkennen hoe dol en dwaas zij zijn geworden in het aangezicht der waarheid die nu weer begint te lichten, die ook hun haar glans in het gezicht slaat, zodat het hun groen en geel voor de ogen wordt en zij niet meer dóórhebben wat ze zien, horen en zeggen.”

En hij besluit:

„Ik buig niet en ik vrees niet. Ik weet wel waar ik mijn kracht en troost moet vinden.”

Von Staupitz krijgt het geschrift waarin Luther zich verweert in handen. Bekommerd schudt hij het grijze hoofd. Moet dat nu zo? vraagt hij zich onder het lezen af. Ook de passage die Luther ter verzachting eraan heeft toegevoegd, kan hem nog niet bevallen. Dol en dwaas . . . groen en geel voor de ogen . . . Het is taal die bij het volk geweldig inslaat. Misschien is het ook feitelijk niet onjuist. Maar is het nederig en zachtmoedig? De overste blijft voor broeder Maarten bidden.

Op 10 december 1520 loopt de genadetermijn af. Luther heeft niet herroepen. De ban wordt dus van kracht.

Bij het aanlichten van de wintermorgen lezen de Wittenbergers op de deuren van alle kerken in de stad een bekendmaking: „Om negen uur buiten de stadsmuur . . .”

Daar moeten ze bij zijn!

Tegen negenen stroomt het volk de Elsterpoort uit, naar de oever van de Elbe. Het is een bonte menigte: studenten, gezellen, vrouwen en kinderen. Ook meesters in de ambachten en kooplui. Een brandstapel is er opgericht van droog, fel brandbaar hout.



Daar komen in plechtige optocht de professoren van de universiteit aan: Agricola, Melanchthon en Luther gaan voorop; vele andere volgen. Zij dragen allen boeken onder de arm.

De brandstapel wordt aangestoken. Het hout knapt en knettert. Een hevig vuur verlicht de grauwe wintermorgen.

Agricola treedt toe en werpt boeken in het vuur. Ze zijn van Eck en Emser, twee vijanden van Luther. De andere professoren werpen nog veel meer boeken van Luthers tegenstanders in de vlammen. Ze vergaan tot as.

En nog is het niet genoeg.

Melanchthon treedt naar voren. Hij werpt het kerkelijk wetboek

in het vuur. Dat is een oorlogsverklaring aan Rome.

En dan komt Luther zelf. Hij draagt de banbul. De pauselijke zegels hangen aan het perkament.

„Omdat gij de waarheid Gods hebt aangetast, moge God thans door dit vuur u aantasten,” zegt hij luid en plechtig. Hij werpt de bul in de hoog opblaaierende vlammen.

Het lak van de zegels versmelt. Het perkament krult en krimpt. De bul wordt verslonden door de vlammen.

Twee dagen later ontvangt Luther een brief van von Staupitz. „Mijn hart beeft om u, mijn zoon. Om uw lot, nu gij gebannen zijt. Maar ook om uw daad, om wat gij aan de over van de Elbe hebt gedaan. Was het noodzakelijk, was het wijs de boeken van uw tegenstanders te verbranden? „Vergeldt geen kwaad met kwaad,” staat in het Evangelie. Was het onvermijdelijk de wetboeken der kerk in het vuur te werpen en daarmee aan het gezag der kerk te ontkomen? „Wees uw overheden onderdanig, ook de harden,” lees ik bij de apostel Paulus. Mocht gij de bul verbranden en daarmee de paus vervloeken? „Gij zult de overste uws volks niet vloeken,” staat in de bijbel.”

In antwoord op die brief schrijft Luther:

„Wat ik heb gedaan deed ik niet omdat ik strijd wil met de paus. Ik deed het om zoveel mogelijk mensen te bewaren voor het eeuwig verderf. Ik meen dat wij nu moeten kiezen: martelaar worden of branden in de hel.”

Von Staupitz blijft bekommerd om broeder Maarten. Diens oogmerk is goed. Wij worden om niet gerechtvaardigd door het geloof in Christus Jezus. Maar de middelen die hij bezigt? Hij blijft voor Luther bidden.

10. *Ik beroep mij op de keizer*

De paus heeft Luther in de ban gedaan. De kerk vergiet echter geen bloed. Het doodvonnis moet worden uitgesproken door de wereldlijke rechter. In dit geval is dat de taak van keizer Karel. Luther vindt het best dat Karel in zijn zaak gemengd wordt. „Ik beroep mij op de keizer,” zegt hij de apostel Paulus na. „Als ik goddeloos of ketters word bevonden, vraag ik geen bescherming. Eén ding vraag ik wel: dat ik niet onverhoord veroordeeld word.” De pauselijke gezant bij het keizerlijke hof merkt op dat dat verhoor dan door de paus geschieden moet, en Karel is geneigd dit te beamen. De jonge keizer is niet op de hoogte van geloofszaken. De paus weet het veel beter.

Maar keurvorst Frederik is er ook nog. Hij spreekt de keizer aan. „Herinnert Uwe Majesteit zich niet dat ik bij de keizerskeuze mijn stem aan u gegeven heb, nadat u mij beloofd had dat niemand zonder verhoor veroordeeld zal worden en dat geen Duitser buiten Duitsland voor een rechtbank wordt gebracht?”

Dat weet de keizer heel goed en hij begrijpt ook wat dit nu betekent. Hij mag Luther niet naar het pauselijk gerecht in Rome sturen; hij mag hem niet veroordelen zonder hem te horen. Wel, laat Luther voor de Rijksdag komen die te Worms wordt gehouden. De keizer geeft hem vrijgeleide.

Luther juicht. Dat is gewonnen! Zijn vrienden zijn er echter niet gerust op dat hij de keizer van zijn recht zal kunnen overtuigen. Von Staupitz, vol zorg om Luther niettegenstaande die naar zijn laatste vermaning niet geluisterd heeft, raadt hem aan niet tot in het oneindige te blijven vechten. „Lijd liever onrecht, mijn zoon,” schrijft hij.

Luther wil niet bukken. „Het is geen tijd om te buigen, maar om luid te roepen nu onze Heer Jezus Christus wordt verdoemd, beledigd en bespot . . .,” schrijft hij aan zijn overste terug. „Herinnert ge u, vader, dat ge eens tegen mij gezegd hebt: Denk eraan, broeder, dat gij dit in de naam van de Here Jezus begonnen zijt? Ik heb dat nooit vergeten en ik zeg het nu tot u. Ik vreesde en beefde

toen ik de boeken van de paus verbrandde. Nu voel ik mij bevrijd en lichter dan ooit."

Hij gaat op reis. Is dit de tocht van een veroordeelde die moet proberen aan de brandstapel te ontkomen? Het lijkt op de zegetocht van een vorst.

De raad van de stad Wittenberg heeft hem zijn reiswagen ter beschikking gesteld en betaalt alle kosten.

In Leipzig haalt een grote menigte hem geestdriftig binnen.

In Eisenach, waar hij in zijn jongensjaren heeft gewoond, begroet de hele burgerij hem met gejubel.

In Erfurt, waar hij gestudeerd heeft, wordt bij zijn komst een groot feest gevierd. Luther wordt niet dronken van het festijn. „Ik heb mijn Palmzondag gehad,” schrijft hij uit Erfurt naar Wittenberg. „Straks volgt het: Kruis hem!”

In Frankfort vraagt men Luther te preken in de grootste kerk. Hij doet het. Hij wil overal getuigen van zijn Heer. De kerk is afgeladen vol. Onder de preek begint de gaanderij, die veel te zwaar belast is, gevaarlijk te kraken. Er dreigt paniek. „Satan, houd je koest!” roept Luther van de preekstoel. „Ik ken je streken.” De mensen worden rustig en de gaanderij blijft heel.

Als ze Worms naderen, worden Luthers vrienden die hem vergezellen bang. Ze smeken hem terug te keren. Een ridder biedt aan hem te verbergen in een sterk kasteel. Een ander weet dat de bisschop van Trier met hem wil praten om een vergelijk te vinden. „Ga eerst naar Trier en dan naar Worms,” raadt hij hem.

In al die pogingen ziet Luther verzoeking van de duivel. Hij wimpelt ze af. „Al waren er in Worms zoveel duivels als er pannen op de daken zijn, ik ga.”

Op 16 april 1521 houdt hij zijn intocht in Worms. Ja, het is een intocht. Er wordt hem hoge eer bewezen, niet alleen door het volk, ook door het keizerlijke hof. Trompetters kondigen van de tranen van de Domkerk met geschal zijn komst aan. Een heraut gaat voor zijn koets uit. Tientallen ridders volgen hem op hoge paarden. Als gast van de keizer wordt hij ontvangen met dezelfde praal als iedere vorst die op de Rijksdag komt.

En het volk van Worms loopt veel harder om de man van Wittenberg te zien dan het gelopen heeft naar al de keurvorsten, prinsen, hertogen en graven die reeds aangekomen zijn. De mensen verdringen zich op de stoepen, ze buigen zich uit de ramen van de hoge huizen. Zelfs zijn er op de daken geklommen om Luther goed te kunnen zien. Onder gejubel en gejuich rijdt hij naar het huis der johannieters waar hij logeert.

Daags na zijn aankomst wordt Luther naar het keizerlijk paleis gebracht om daar verhoord te worden. Men leidt hem langs achterstraten. Als hij de gewone weg nam, zou er geen doorkomen aan zijn. Misschien zou het ook tot ongeregelheden komen.

Op reis naar Worms was Luther moedig als een jonge leeuw. Op weg naar de troonzaal krijgt hij het benauwd. Nog nooit is hij in vorstelijk gezelschap geweest. Zelfs keurvorst Frederik, zijn beschermer, heeft hij nooit gesproken. En nu moet hij verschijnen voor keizer Karel, heerser over half Europa en Amerika. Zijn hart bonst bij het binnentreden van de zaal.

Daar zit de keizer op zijn troon, bestraald door meer dan honderd kaarsen op kristallen luchters, gekleed in purper met goudbrokaat. Vol eerbied buigt hij voor zijn vorst.

De keizer wenkt hem te gaan zitten. Luther kijkt snel om zich heen. Daar zijn de keurvorsten, vooraan Frederik van Saksen, een oud man met een lange, grijze baard. Voor het eerst ziet Luther zijn beschermer van dichtbij. Er zijn ook zwarte en bruine tabbaards in de zaal. Deze geleerden zijn Luther minder vreemd; met velen van hen heeft hij gedisputeerd. Maar wat zijn dat voor vreemde mannen, sommige fors en blond, andere klein en donker, in rode, paarse en hemelsblauwe mantels. Ah, dat zullen de afgevaardigden zijn van Karels andere landen: Spanjaarden, Hongaren, Nederlanders, Sicilianen. En aan de andere zijde van de zaal zitten de gezanten van de vreemde mogendheden: Engeland, Frankrijk, Zweden, Polen.

Tussen al die hoogheid in schitterende staatsiekleding zit hij, de magere monnik in zijn grove pij. Hij voelt zich als een vlieg zo nietig.

„Zijn dat uw boeken?” vraagt de kanselier met harde stem.

Luther schrikt. Op een tafel ligt een stapel boeken. Sommige herkent hij aan de band. Maar of ze alle van hem zijn?

„De titels moeten worden voorgelezen,” komt keurvorst Frederik hem te hulp.

De kanselier leest de titels: „Aan de adel van de Duitse natie”, „Van de Babylonische gevangenschap der kerk”, „De vrijheid van een christenmens”. Voorts zijn er verklaringen van bijbelboeken en een hele reeks geschriften tegen de aflaathandel en over de rechtvaardiging door het geloof alleen. In totaal zijn het er negentien.

„Ja,” erkent Luther. „Die zijn van mij.”

„Hebt gij die allemaal geschreven?” vraagt de keizer verbaasd.

„In hoeveel tijd?”

„In enkele jaren, Majesteit, en nog wel meer dan deze boeken.” De bewondering van de keizer geeft hem zijn zelfvertrouwen terug.

De kanselier gaat vlak voor Luther staan. „Verdedigt ge al deze boeken of zijt ge bereid een deel ervan te herroepen?” vraagt hij plechtig.

Nu staat de zaak op scherp, weet Luther. Hij hoeft niet alles te herroepen. Als hij alleen maar „De Babylonische ballingschap” herroept die een felle aanval is op de paus en de kardinalen, dan valt er over het andere te praten. Dan is er kans dat hij van de ban ontslagen en in genade aangenomen wordt. In plaats van vogelvrij verklaard, naar de hel verwezen en waarschijnlijk straks veroordeeld tot galg of brandstapel, zal hij vrij zijn en professor mogen blijven. En zijn geestelijke vader von Staupitz heeft hem aangeraden niet aldoor te blijven vechten.

„Mag ik . . . mag ik hierover nadenken?” vraagt hij stamelend.

„Durft een professor zijn boeken niet verdedigen?” sneert de kanselier spotlachend. „Daarvoor bent u hier toch gekomen!”

De keizer heeft echter medelijden met de kleine monnik. „Ik geef u een dag tijd om na te denken. Morgen gaan we verder.”

Luther wankelt weg.

11. *God helpe mij*

Om vier uur de volgende middag is Luther weer in het paleis. Hij heeft een moeilijke nacht gehad, maar eindelijk is hij tot een besluit gekomen. Hij heeft zijn antwoord voorbereid en hij verlangt ernaar het uit te spreken.

Het duurt lang eer hij toegelaten wordt. Het is vijf uur geweest, het loopt tegen zessen. Dit lange wachten is een pijniging voor Luther. Hij wordt er zenuwachtig van. Is dit met opzet, om hem murw te maken? Het zweeft parelt op zijn voorhoofd.

Eindelijk, om zes uur, mag hij binnenkomen. Het is benauwd in de stampvolle zaal.

„Verdedig u, Martinus,” daagt de kanselier hem uit.

Luther kucht. De eerste woorden komen er schor uit. Onder het spreken wordt zijn stem echter helderder en vaster.

„ . . . Er zijn onder mijn geschriften die zo eenvoudig, duidelijk en bijbels handelen over het geloof, dat ook mijn tegenstanders gedwongen zijn hun waarde te erkennen. Die herroep ik vanzelfsprekend niet.

Een tweede groep van mijn geschriften toont fouten en gebreken aan bij de paus en zijn kardinalen. Niemand kan echter de waarheid daarvan ontkennen. Ieder weet dat gewetens gekneveld worden door de wetten van de paus.”

„Neen!” valt een hoge stem hem in de rede.

Luther kijkt verschrikt op. Het is de keizer die hem tegenspreekt. Dat voorspelt niet veel goeds. Maar hij wordt er niet door uit het veld geslagen. Integendeel, het prikkelt hem om feller van zich af te slaan.

„Rome oefent een ongelooflijke tirannie in Duitsland uit! Op aandrang van het Duitse volk en van zijn vorsten ben ik tegen de paus in het krijt getreden. Ik zou mij schamen voor mijn volk en voor de vorsten als ik op dit punt herriep.”

Er gaat een sterke deining door de Rijksdag. De afgevaardigden van Rome zijn onthutst. De Spanjaarden kijken donker naar de Duitse vorsten. Keurvorst Frederik zit onverstoorbaar in zijn bank.

Iedereen weet dat hij Luther voorthelpt en beschermt. Het kan hem niet schelen. Maar andere keurvorsten draaien onrustig op hun zetels. Natuurlijk, zij hebben er allemaal plezier in gehad dat Luther fors en frank opkwam voor de onafhankelijkheid der Duitse landen van Rome, en zij hebben hem in het geheim ook wel eens aangemoedigd. Maar moet die monnik dat zo luid uitbazunen voor de oren van de pauselijke gezant en van de keizer? Zij branden hun vingers liever niet.

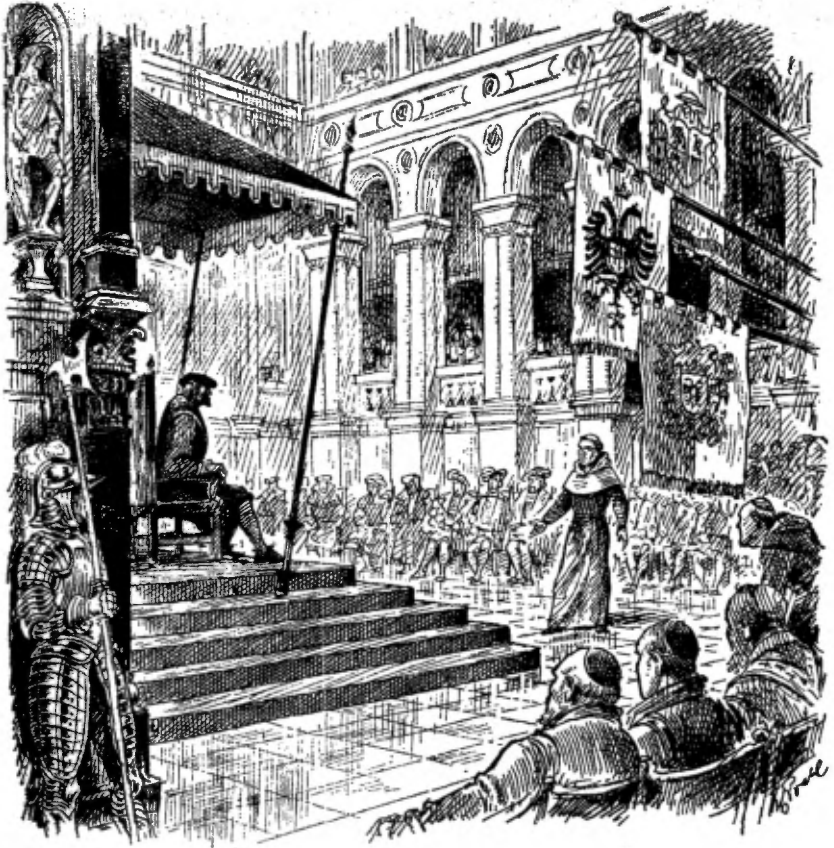
Luther vervolgt zijn pleitrede:

„De derde groep van mijn geschriften gaat tegen personen. Ik geef toe dat ik heftig ben geweest, in sommige gevallen te heftig. Maar ook deze boeken kan ik niet herroepen, tenzij gij mij uit de bijbel mijn ongelijk bewijst. Als ge dit doet, zal ik de eerste zijn om mijn boeken in het vuur te werpen. Zo niet, dan handhaaf ik ze.

Gij verwijt mij dat ik onrust zaai. Ik kan alleen antwoorden met de woorden van mijn Heer: Ik ben niet gekomen om vrede te brengen op de aarde, maar het zwaard. Ik moet meer gehoorzaam zijn aan God dan aan de mensen. Ik kan ook niet ontkomen aan de verplichting mijn volk te verdedigen wanneer het onrecht lijdt.” Nadat Luther zijn pleidooi fier en met rechte rug heeft uitgesproken, werpt hij zich voor zijn keizer op de knieën. „Ik beveel mij aan bij Uwe Majesteit.”

Karel zwijgt. De kanselier antwoordt slechts kort op het pleidooi: „Martinus, uw eerste boeken waren slecht, de volgende nog slechter. Ge beroept u op de bijbel. Iedere ketter heeft zijn letter. Ge zijt verschrikkelijk eigenwijs door vol te houden dat gij de enige zijt die de bedoeling van de Heilige Schrift begrepen hebt. De kerk heeft de Heilige Schrift uitgelegd. Paus en keizer hebben ons verboden hierover nog te disputeren. Ik vraag u om een kort en duidelijk antwoord: Herroept ge, ja of neen?”

Luther is opgestaan. Hij is zich diep bewust dat nu de beslissing vallen zal. Met bewogen stem zegt hij: „Als gij, keizerlijke majesteit, vorstelijke hoogheden en zeer eerwaarde heren, een eenvoudig antwoord wenst, zal ik dat geven zonder franje. Wanneer ik van ongelijk overtuigd word op grond van de Schrift, ben ik overwon-



nen, niet door mensen, maar door het Woord van God. Overtuigt gij mij niet uit de bijbel, dan blijf ik bij hetgeen ik heb geschreven. Herroepen kan ik niet en wil ik niet, want het is een mens niet geraden iets tegen God en zijn geweten te doen.”

De kanselier schudt het hoofd over zoveel koppigheid. „Martinus, Martinus, denkt ge dat zoveel wijze pausen en bisschoppen altijd hebben gedwaald?”

Luther aarzelt nu geen ogenblik. „Ja, ze hebben gedwaald in vele opzichten. Ik kan het bewijzen.” En dan besluit hij, terwijl hij zijn armen uitstrekt en het zweet hem langs de wangen loopt: „God helpe mij, amen!”

Het is doodstil in de zaal. De wereldlijke en kerkelijke vorsten zijn onder de indruk van het getuigenis van de kleine monnik.

Keizer Karel is de eerste die spreekt. „Ik heb genoeg gehoord. De openbare zitting van de Rijksdag is gesloten.”

Hij verlaat de zaal met zijn gevolg.

Duizelig blijft Luther staan. De keurvorsten gaan met saamgenepen lippen langs hem heen. Knikt Frederik de Wijze hem goedkeurend en aanmoedigend toe?

Een bode tikt op zijn schouder. „Gij moet gaan. Volg mij.”

Als in een droom volgt Luther hem. Hij merkt nauwelijks dat hij naar zijn logies wordt gebracht. Pas op het binnenplein van het huis der johannieters komt hij weer tot zichzelf.

„Ik ben erdoor! Ik ben erdoor!” roept hij zijn vrienden toe, terwijl hij de gelagkamer binnenstormt. En tegen de kastelein: „Walter, geef me een goeie pot bier, want ik verga van dorst.”

12 *Het vonnis*

Als de keurvorsten de volgende dag naar de zitting van de Rijksdag gaan, verkeren zij in spanning. De keizer moet nu zijn besluit aangaande Luther nemen. Wat zal het zijn? Zij weten nog niet wat zij aan Karel hebben. Zou hij bewogen zijn door het pleidooi van Luther? En indien niet, zal hij dan tenminste rekening houden met de gevoelens van het Duitse volk dat de man van Wittenberg vereert?

De keizer legt in de zitting een verklaring af:

„Ik stam af van een oud geslacht van christelijke keizers van deze edele Duitse natie en van de katholieke koningen van Spanje. Zij allen zijn tot aan de dood getrouw geweest aan de kerk van Rome. Ik heb besloten hun voetstappen te volgen. Ik ben bereid daarvoor mijn landen, mijn vrienden, mijn lichaam en mijn ziel in te zetten.”

De keurvorsten verbleken. Dit gaat niet de kant op die zij wenssen.

Karel vervolgt: „Een enkele monnik die rechtdraads ingaat tegen de gehele christenheid, kan geen gelijk hebben. Nadat ik gisteren zijn brutale verdediging heb gehoord, wil ik niets meer met hem te maken hebben.”

Dit geeft een schok op de banken van de keurvorsten, maar zij herademen als Karel vervolgt:

„Hij mag naar huis gaan onder vrijgeleide.”

Dit is tenminste uitstel. Het onweer zal nog niet losbarsten.

De keizer besluit: „Ik zal het proces voortgang doen hebben en vraag u thans u hierover uit te spreken.”

Dit brengt de keurvorsten in de knoei. Zij willen de keizer niet afvallen, maar ze durven ook Luther niet veroordelen dwars tegen de wil van hun volken in. Zij trachten een beslissing te verschuiven. De keizer eist echter dat zij zich zullen uitspreken: ja of neen. Frederik van Saksen zegt neen. Een tweede keurvorst schaart zich aan zijn kant. Vier zeggen ja.

De keizer acht de meerderheid voldoende. Hij zet door.

De volgende morgen vervoegt zich de aartsbisschop van Mainz aan het keizerlijk verblijf. Karel ligt nog te bed, maar de bisschop heeft zo'n haast, dat hij de slaapkamer binnendringt. Er zijn die nacht overal in de stad biljetten aangeplakt. „Waag het niet Luther gevangen te nemen . . . Wie hem aanraakt, krijgt met ons te doen”. De bisschop is geheel van streek.

De keizer lacht om zijn angst. „Met wie krijgen wij te doen? Met op relletjes beluste knapen,” zegt hij smalend.

„Neen, Majesteit, de zaak is ernstig. Er staan drie lage schoenen onder elk pamflet getekend.”

Karel lacht luid. „Maakt gij u bang voor een paar schoenen?”

„Drie lage schoenen zijn het teken van de drie lagere standen, Majesteit, de boeren, de kooplieden, de handelaars.”

„En wat zou dat?” vraagt Karel spottend. Hij veracht het gemene volk.

„Als u Luther aanpakt, komt er opstand van de boeren en de burgers. Uw regering zou beginnen met een burgeroorlog. Gaat

u nog eens met die monnik praten, Majesteit," smeekt de bisschop. „Daartoe vernedert zich een keizer niet," zegt Karel trots. „Vergunt u ons, bisschoppen, dan dat wij met hem praten, Majesteit. Een burgeroorlog zou een vreselijke ramp zijn." Met tegenzin geeft Karel toe. „Als ge dat wilt . . . Ik geef u drie dagen."

De bisschop van Trier nodigt mede namens zijn ambtgenoten Luther bij zich, en die komt. Hij is zeer toeschietelijk jegens de ketter. „Ge moogt zelf de naam van een kerkelijk rechter noemen aan wiens oordeel gij u onderwerpt."

Maar Luther kent geen kerkelijk rechter aan wie hij zijn zaak durft toevertrouwen.

„Scheur toch het kleed zonder naad van Christus niet," smeekt de bisschop.

Luther krijgt tranen in de ogen. Het kleed van Christus is de kerk en het scheuren van de kerk is vreselijk. Maar van Gods Woord mag hij niet afgaan. „Ik kan niet meer," klaagt hij. „Laat me toch gaan . . . Vraag aan de keizer of ik eindelijk terug mag gaan naar Wittenberg."

Het gesprek loopt op niets uit.

Raadslieden van keurvorst Frederik komen naar Luther: „Stem er in toe dat uw boeken aan een commissie uit de Rijksdag ter beoordeling worden voorgelegd. Dan zullen wij zorgen dat die bestaat uit goede lieden die u welgezind zijn."

Luther ziet er geen heil in.

In zijn kamer in de „Johanniter Hof" bestormen hem de twijfels. Hij slaapt niet en hij eet niet. Hij worstelt in het gebed. Het meest is hij bezig met de waarschuwingen van von Staupitz die hem terugriep van zijn weg met het voorbeeld van de Heer en met de woorden van de apostelen. Maar als op de derde dag de aartsbisschop van Mainz voor de laatste maal vraagt of hij herroepen wil, antwoordt Luther: „Neen!"

Die avond om zes uur verschijnt de kanselier van de keizer in de „Johanniter Hof". Uit naam van keizer Karel deelt hij aan Luther mede:

„Nu alle vermaningen niet hebben geholpen, nu gij de toegestoken hand telkens terugslaat, blijft Zijne Majesteit niets anders over dan u te veroordelen.”

Luther protesteert niet. Hij maakt een diepe buiging voor de kanselier. „Zoals het God goeddunkt,” zegt hij gelaten. „Wilt u de keizer en de Rijksdag bedanken dat zij mij zo genadig hebben aangehoord? Ik ben bereid voor keizer en rijk alles te lijden. Maar de vrije verkondiging van het woord Gods moet ik mij voorbehouden.”

13. *De overval*

Keizer Karel houdt zijn woord. Ondanks het feit dat hij het vonnis heeft geveld, verleent hij Luther vrijgeleide voor de terugreis naar Wittenberg. Twintig ruiters onder bevel van de rijksheraut geleiden zijn karos.

Op de derde dag vindt Luther de bescherming van de keizer niet meer nodig. Hij vraagt aan de heraut terug te willen gaan naar Worms.

„Maar als u eens wordt overvallen,” brengt die hem onder het oog. „God is bij mij,” antwoordt Luther. „In zijn hoede ben ik veilig.” Hij vervolgt alleen zijn weg.

Is Luther nu niet overmoedig? Er zwerft allerlei gespuis door het land. In de grote en dichte bossen die hij door moet trekken, kan men hem gemakkelijk overvallen. En hij is vogelvrij verklaard.

Hij reist onbekommerd, veilig in Gods hoede en ook beschermd door de genegenheid van het volk, die niet geringer is geworden na het vonnis.

In de stad Hersfeld wordt hij feestelijk ingehaald. De gemeenteraad begroet hem bij de poort. De abt van het klooster vraagt hem in de kloosterkerk te preken.

„Weet wat ge doet,” waarschuwt Luther hem. „De keizer wil

niet hebben dat ik preek."

Dat weet de abt. Hij vraagt hem toch.

En dan preekt Luther. Over de zekerheid van het geloof.

In Eisenach, de stad van zijn jeugd, haalt de burgerij hem even juichend in als ze het op de uitreis heeft gedaan. Zij wil dat hij ook daar weer preken zal. Hier maakt echter de pastoor bezwaar. „Dan niet,” zegt Luther dadelijk. Hij wil de pastoor geen last bezorgen.

Het volk eist evenwel dat Luther preken zal en dan vindt men een uitweg. Een notaris legt onder getuigen vast dat Luther tegen de wil van de pastoor de kansel is opgegaan.

De reis gaat verder. Ze komen in het kleine Möhra waar het stamhuis van de familie Luther staat en verscheidene bloedverwanten wonen. Er is geen kerk in het gehucht, maar dat is geen beletsel voor het houden van een kerkdienst. De mensen, uit verre omtrek toegestroomd, zitten in heerlijk meiweer op het gras. En Luther preekt onder een bloeiende kerseboom.

In de namiddag vervolgt hij zijn reis. Zijn familie doet hem uitgeleide. Een heel eind wandelen ooms en tantes en een groot aantal neven en nichten mee, Luther tussen hen in. Eindelijk moeten ze scheiden. Luther stapt in zijn reiswagen, de familie keert terug naar Möhra.

De wagen rijdt een dicht bos in. Er heerst een lichte schemer onder de zware beuken die volop in het blad staan.

Daar springen onverwacht drie mannen uit de struiken op de weg. Ze dragen maskers en ze trekken zwaarden. „Halt!”

De koetsier, hevig verschrikt, houdt zijn paarden in, kijkt achterom. Maar het bospad is te smal om te keren en daar zijn ook al mannen opgedoken.

„Is de ketter Luther hier?!”

De voerman zwijgt. Hij wil zijn meester niet verraden.

De aanvallers zijn ongeduldig. Zij vloeken en schelden. „Zeg op! Zit Luther in die wagen?!” Ze bedreigen de koetsier.

Die siddert van angst. „Ja . . . ja . . . hij is hier,” stamelt hij.

De overvallers rukken het portier van het rijtuig open.

„Luther?”

„Die ben ik,” zegt Luther kalm.

„Gij zijt onze gevangene . . . Meel!”

De kerels gunnen Luther geen tijd om uit te stappen. Ruw sleuren zij hem uit de wagen en binden hem met beide handen aan de staart van een van hun paarden vast.

Er zaten twee vrienden van Luther met hem in het rijtuig. Zij hebben geen hand voor hem uitgestoken. Ze waren trouwens ongewapend. Een van her, Amsdorf, protesteert nog wel: „Laat de professor los! Hij heeft een vrijgeleide van de keizer.”

„Wat kan ons de keizer schelen! Houd je mond, of we binden jou vast aan dat andere paard.”

De andere metgezel, Petzensteiner, is in doodsangst weggevlucht, het struikgewas in. De aanvallers laten hem lopen. Om dat bange ventje is het hun niet begonnen. Zij stijgen op en geven hun paarden de sporen. Luther, geketend aan het paard, holt achter hen aan als een hond.

De koetsier en Amsdorf staren hen na. De voerman wringt zich in vertwijfeling de handen. „Het is mijn schuld dat doctor Maarten gevangen is genomen. Ik heb hem verraden. Had ik maar niets gezegd!” De grote man schreit als een kind.

's Avonds laat klopt Petzensteiner, geheel van streek, aan het familiehuis in Möhra aan. Verscholen in het struikgewas heeft hij het drama zien afspeelen Luther door rovers meegevoerd, vastgebonden aan een rennend paard.

Het bericht van Luthers verdwijning vliegt door Saksen, door heel Duitsland, door Europa. Het wekt overal opschudding. Aan zijn lot bestaat geen twijfel. Een vogelvrijverklaarde ontvoerd. Niemand zal hem ooit terugzien.

Luther heeft niet lang achter het paard gehold. Na de eerste bocht in de bosweg hielden zijn ontvoerders de teugels in. Toen zij zeker waren dat niemand hen zag, maakten zij z'n boeien los en dwongen hem zijn monnikspij uit te trekken. In plaats daarvan moest hij laarzen met kappen aantrekken, een ruime mantel omslaan, een hoed met een pluim opzetten. Van monnik werd hij ridder. Jonker George noemden de mannen hem. Zij lieten hem

rijden op het paard aan welks staart hij vastgebonden was geweest. Ze brachten hem naar een burcht. Op hun sein ging de slotbrug omlaag en de poort wijd open. De slotvoogd stond hen op te wachten: „Hartelijk welkom op de Wartburg, doctor Maarten!”

Hans von Berlepsch geleidde hem naar een verdieping en liet hem twee kamers zien aan de buitenzijde van de burcht. „Zijn ze naar uw genoegen, doctor?”

De kamers waren ruim en goed gemeubeld. Luther ging voor een venster staan. De westelijke hemel was goud gekleurd door de pas weggedoken zon. Tegen dat licht staken prachtig donkere dennen af die op een hoge heuvel stonden. „Het is goed, Hans,” zei Luther.

„Ik hoop dat u hier als mijn gast een goede tijd zult hebben. U zult hier veilig zijn.”

Luther was overvallen door zijn vrienden! Hij wist dat dit gebeuren zou. In Worms hadden zij het hem voorgesteld. Eerst was hij er niet voor. Het was niets voor hem zich te verstoppen. Hij wilde strijden, met pen en mond, en desnoods vallen in de strijd. Ten slotte had hij echter toegestemd. Na alle spanning zou een tijd van rust hem toch wel goed doen. Daarom had hij het keizerlijk geleide weggeloodst. En om zijn vijanden op een dwaalspoor te leiden had hij het komplot zelfs voor Amsdorf, Petzensteiner en zijn koetsier geheim gehouden.

De Wartburg is een kasteel van keurvorst Frederik, maar de ontvoering van Luther en diens overbrenging naar zijn burcht zijn geheel buiten hem omgegaan. Enkele dagen daarna, als Wittenberg en half Europa op stelten staan vanwege Luthers verdwijning, ontvangt hij een briefje van de slotvoogd:

„Hier is een gast in goede welstand aangekomen. Ik heb hem gezegd dat hij op uw kasteel logeren mag zolang hij wil. Hij laat u hartelijk groeten.”

Er staat geen naam in het briefje. Dat is ook niet nodig. Frederik de Wijze weet het zo wel. Hij lacht geheimzinnig in zijn baard. En tegen de buitenwereld houdt hij zich van de domme.



14. *Op de Wartburg*

In zijn kamer op de Wartburg loopt Luther ongedurig heen en weer. Soms grijpt hij naar zijn zijde; alweer zo'n steek. Telkens strijkt hij met de hand langs het voorhoofd; hij heeft voortdurend erge hoofdpijn. Vermoeid laat hij zich vallen in een stoel. Het is vroeg in de morgen en nu is hij al moe.

Geschrokken staart hij naar de wand. Wat beweegt er in die schemerige hoek? Een zwarte schaduw. Het is de duivel. Weg! Weg!

Sidderend krimpt hij in elkaar. Woedend springt hij even later overeind. De duivel vlucht.

Het is een van de aanvechtingen die hij telkens heeft sinds hij op de Wartburg woont. Vaak is het of hij de duivel hoort spotten: „Ha, Luther, je was zo dapper. Je durfde het wel opnemen tegen de paus en tegen de keizer. Maar nu ben je weggekropen. Je durft niet meer. Goed zo, broeder Maarten. Je speelt mij fijn in de kaart. Ik kan mijn gang gaan in Wittenberg en overal. Van doctor Maarten heb ik geen last meer. Hi, hi . . .”

Dan weer schrikt hij 's nachts wakker uit een droom. De bisschop van Trier stond voor hem. „Luther, je bent bar eigenwijs. Jij, monnikje, verbeeldt je dat jij alleen de bijbel recht verstaat en dat alle pausen en bisschoppen van de laatste duizend jaar er niets van weten. Schaam je!”

Het ergste is dat hij eens in zijn droom een man gezien heeft in een wit kleed, zonder naad geweven. Met zijn vriendelijke, zachte, maar erg bedroefde ogen zag hij hem verwijtend aan. „Luther! Luther! Je scheurt mijn kleed . . .” Die verschijning heeft hem het ergst benauwd. Jezus Christus die zich over hem bedroeft en hem beschuldigt.

Op het slotplein is gestommel. Twee lansknachten van de wacht slepen een ladder aan en zetten die tegen de hoge muur van het kasteel. Dat doen zij elke morgen, nadat ze de vorige avond de ladder hebben weggehaald. Het is voor Luthers veiligheid. Alleen langs deze ladder kun je bij zijn kamers komen. 's Nachts gaat hij weg, opdat niemand de onderduiker in het donker overvallen zal.

„Goedemorgen, jonker George,” komt de slotvoogd binnen. „Goed geslapen?”

„Slecht,” antwoordt Luther. „Ik heb berstende hoofdpijn en erge kramp in de ingewanden.” Dat hij de duivel heeft horen lachen en Jezus heeft zien schreien, zegt hij niet. De slotvoogd kan zijn aanvechtingen toch niet begrijpen. „Ik wil hier weg,” gaat hij door. „Naar Wittenberg. Ik wil weer werken.”

„U bent hier voor uw eigen bestwil. 't Gaat om uw leven.”

„Ik ga hier dood.”

„U krijgt toch alles wat uw hart begeert.”

„Ik ben ziek van al dat spek, die worst, die achterhammen, van al die zuurkool en dat bier.” zegt Luther bitter. „U mest mij vet. Ik moet beweging hebben. Als ik dan niet naar Wittenberg mag en naar de vrienden die het zo best met mij menen, laat mij dan tenminste vrij zwerven in de bossen.”

„Straks, jonker George. Nu is het te gevaarlijk. Eerst moet uw tonsuur verdwenen zijn en uw baard flink zijn gegroeid. Dan zien de mensen u niet meer voor een verklede monnik aan. Als ge een echte ridder zijt geworden, gaan wij er samen op uit. Dan maken we een wandelrit door de bossen, een wandeling naar het dorp, dan gaan we op jacht.”

„Ik moet naar Wittenberg. Daar hebben ze me nodig. Hier verknoui ik mijn tijd met nietsdoen. Ik ga meteen.” Hij loopt al naar de deur.

Hans von Berlepsch springt hem in de weg. „Nee, doctor Luther, dat moogt ge niet. Tegenover keurvorst Frederik ben ik verantwoordelijk voor uw veiligheid.”

„Loop naar de pomp met je veiligheid!” roept Luther boos uit.

„Van dit nietsdoen word ik gek. Jullie, ridders, hebben jullie zin als jullie maar lekker en veel – veel te veel – kunnen eten en drinken, en verder rijden en rossen. Vandaag een jachtpartij, morgen een toernooi en af en toe een overval, dat is jullie leven. De ene dag beroven jullie een eerlijk koopman van zijn geld en een andere keer Luther van zijn vrijheid . . . Ja, dat heb je gedaan: mij van mijn vrijheid beroofd. Ik heet hier gast, maar ik ben gevangene in de Wartburg. Ik mag er niet uit en jullie doemen mij tot nietsdoen. Goede boeken zijn hier niet; er is niet eens behoorlijk schrijfpapier.” Luther loopt opnieuw de kamer op en neer, mopperend en grommend, en af en toe steunend van pijn.

„Wenst u boeken en papier? Ik zal ze voor u laten halen.”

Luther staat stil. „Kan dat? Wil je dat voor me doen? Goed, ik moet een Hebreeuws Oud Testament hebben en een Grieks Nieuw Testament, en Griekse en Hebreeuwse woordenboeken en bijbelcommentaren, en véél papier, want ik wil veel schrijven. Mijn vingers jeuken om te schrijven.”

Hij maakt een lange lijst van titels. Hij voegt er een brief bij voor Melanchthon, zijn beste vriend en voornaamste medewerker. Behalve papier bestelt hij inkt, want die is er op de Wartburg ook niet veel. Ridders zijn veel meer bedreven met het zwaard en met de boog dan met de pen. Ganzeveren zijn er echter op de burcht meer dan genoeg. Iedere morgen wordt hij wakker van het gesnater van die beesten. Zolang het papier en de boeken er nog niet zijn, heeft hij tijd te over om scherpe puntjes te snijden aan veel veren.

Hans von Berlepsch haast zich te voldoen aan het verlangen van zijn ongedurige gast. Kijkend uit zijn smalle venster ziet Luther de slotbrug vallen. Paardehoeven kletteren op de klep. Het is de wagen die naar Wittenberg vertrekt om schrijf- en studiemateriaal te halen voor jonker George.

Rondom zijn de bergen blauw van dennen. Duiven klapwieken boven de burcht. Dichtbij hangt een valk te bidden. Boven het bos stijgt witte rook op uit de meiler van een kolenbrander. De zon rijst stralend van achter een berg omhoog. Luther snuift een pittige harsgeur op. Hij geniet van het landschap. De nacht is voorbij, de duivel is verdwenen. Hij voelt geen hoofdpijn en geen maagkramp meer. En morgen, overmorgen mag hij beginnen aan het werk dat hij zich heeft voorgenomen.

Luther fluit en zingt. De kamer met de dikke muren weergalmt ervan. Door het open raam klinkt zijn lied over het slotplein:

Een vaste burg is onze God,
een toevlucht voor de zijnen!
Al drukt het leed, al dreigt het lot,
Hij doet zijn hulp verschijnen.

15. *De duivel en het Woord*

Er worden kisten vol boeken naar de Wartburg gebracht, een riem papier, een kruik inkt. Luther kan werken.

En of hij werkt! Hij studeert en schrijft op lange zomerdagen van de vroege morgen tot de late avond. Als het herfst wordt en de dagen korten, werkt hij nóg langer, tot diep in de nacht, bij het flauwe licht van een paar kaarsen. Nooit heeft hij zoveel geschreven als op de Wartburg, omdat hij nooit zo ongestoord heeft kunnen werken. Er komen hier geen mensen op bezoek om hem allerhande kwesties voor te leggen en raad te vragen, zoals dat in Wittenberg dagelijks het geval was. Hij hoeft geen les te geven aan zijn studenten. Hij hoeft ook niet te preken.

Toch maakt hij preken, een hele serie. Straks zullen ze worden gedrukt en ingebonden tot een dik boek, en in ontelbare gezinnen zal dat boek iedere zondag op tafel komen. De vaders zullen dan een preek van Luther lezen en de kinderen zullen ernaar luisteren met open monden en gloeiende oren. Ze zullen nu eens huiveren en dan tot tranen toe geroerd zijn, en soms ook fijntjes lachen. Want dit is het geheim van Luther: hij kan een preek zo tintelend en boeiend schrijven, dat ook jongens en meisjes erdoor gepakt en in het hart gegrepen worden.

Na de eerste zending krijgt Luther op de Wartburg geregeld boeken toegestuurd en ook vlugschriften over hem en tegen hem. Velen treuren om zijn verdwijning, aannemend dat hij dood is. Anderen juichen omdat de ketter en onruststoker uit de weg geruimd is.

Luther staat in tweestrijd wat te doen. Moet hij zijn vrienden in droefheid laten en zijn vijanden laten juichen? Moet hij zijn volgelingen niet sterken en bemoedigen en zijn tegenstanders weerleggen? Hij besluit een nieuw pamflet te schrijven. Als de keurvorst hem al opsluit in de Wartburg, hij laat zich toch de mond niet snoeren.

De bode van de Wartburg krijgt het druk. Hij brengt het ene manuscript na het andere naar een drukkerij en weldra vliegen

Luthers vlugschriften weer door het land.

Ze werken als bommen. Zijn vijanden zijn woedend. Waar zit de ketter? Niemand weet het. Hij is niet in Wittenberg, niet in Erfurt, niet in Augsburg. De drukkers zeggen dat zij het ook niet weten. Maar telkens verschijnen er nieuwe pamfletten. Duitsland druist van vreugde. Luther leeft en hun held laat zich niet temmen; hij roert zich weer geducht.

Luther schrijft ook iets dat hij niet laat drukken.

Op zekere dag wordt er voor de deur van het aartsbisschoppelijk paleis in Mainz een brief gevonden, aan bisschop Albrecht geadresseerd. Een dienaar brengt hem aan zijn heer.

De aartsbisschop leest de brief. Hij gaat over de nieuwe aflaten die de bisschop laat verkopen en over nieuwe reliquieën die in de Domkerk worden tentoongesteld: een schoen van Petrus, een gordel van Paulus en een spijker uit het kruis van Christus.

„Houd op met die afgoderij,” staat in de brief. „Het is nu toch wel duidelijk dat aflaten onzin en leugen zijn. En gij weet ook wel dat die oude schoen nooit door Petrus is gedragen, dat Paulus die gordel nooit heeft gezien, en dat die spijker nooit in het kruis van Christus heeft gezeten. En al was het wel zo, dan verdienen een schoen, een gordel en een spijker nog helemaal niet dat zij gekust en vereerd worden. Alleen God mag worden aanbeden. Ik vraag u: toon dat gij geen wolf zijt maar een bisschop.”

De ondertekening luidt: Maarten Luther.

De bisschop komt het schaamrood op de kaken. Luther heeft gelijk. Reliquieën zijn bedrog. Vroom volksbedrog kan men het noemen, maar ze zijn bedrog. En de aflaathandel, hij heeft hem toegestaan uit geldverlegenheid, maar het is verkeerd.

Hij schrijft als antwoord op de brief:

„Ik ben ook maar een stinkende zondaar. Het is goed dat men mij op mijn fouten wijst. De misbruiken waarop gij doelt zijn afgeschaft.”

Dit schrijft de hoogste kerkvorst van Duitsland aan de ter dood veroordeelde en in de ban gedane ketter.

De bisschop stuurt zijn brief naar Wittenberg. Hij vertrouwt dat men daar wel een weg zal weten om hem te bezorgen.

Als Luther op de Wartburg het antwoord krijgt, is hij echt blij. Dat de aartsbisschop naar hem heeft willen luisteren, stemt hem dankbaar. Als ook de paus zou willen luisteren! Misschien zou de breuk dan nog geheeld kunnen worden. Wat zou dat heerlijk zijn!

Maandenlang heeft Luther hard gewerkt. Een hele bundel preken is gereed. Tien vlugschriften zijn naar de drukker gegaan. Het dringende werk is hiermee afgedaan. Hij weet niet wat hij verder aan moet vatten.

Zijn haar is gegroeid, hij heeft geen monnikskruin meer; ook draagt hij nu een volle baard. Wat dat betreft zou hij zich best buiten de Wartburg kunnen wagen; niemand zal hem herkennen. Maar het is midwinter. Felle koude en hoge sneeuw maken het onmogelijk de Wartburg te verlaten. En sinds het werk hem niet meer drijft, zijn z'n pijnen en kwalen teruggekomen. Hij kan niet tegen het zware voedsel. Ook lijdt hij koude in zijn kamer. Onder de hoge schouw brandt wel een groot houtvuur en vlak daarbij is het heet, maar het holle vertrek blijft kil. Ook wordt het heel laat licht en valt al vroeg de duisternis, en zelfs midden op de dag dringt het licht slechts flauw door de matte ruitjes van de kleine ramen.

Op een avond zit Luther mistroostig bij het vuur. De vlammen flakkeren, het hout knapt en knettert. Zijn gezicht gloeit, maar zijn rug is koud. Hij huivert. Buiten krassen raven. Door de gebinten van de hoge kamer fladderen vleermuizen met dof geruis; in de schoorsteen loeit de wind; soms rammelen de ramen. In de hoeken van het vertrek rekken en krimpen schaduwen naarmate het haardvuur hoger opvlamt of dooft.

Daar sluipt een donker dier. Het richt zich op. Bokspoten, een harig lijf, een katachtige kop met groene ogen, tussen rechtopstaande oren kleine horens. Daar is hij weer: de duivel! Hij komt op Luther af.

Die siddert. Voor koningen en vorsten heeft hij pal gestaan, voor satan is hij bang. Hij springt op om te vluchten, maar hij kan niet. Tussen hem en de deur staat de duivel. En al kon hij de deur be-

reiken, het zou niet helpen. De ladder is weg. Lansknachten hebben hem zoëven weggehaald, opdat Luther veilig zal zijn gedurende de nacht. Maar hij is niet veilig. De duivel is een ergere vijand dan welk mens ook. Hij is een prooi van satan.

Op de tafel staat zijn inktkoker. In zijn angst grijpt Luther hem en smijt hem satan naar het hoofd.

De pot slaat tegen de muur aan scherven. Een grote klodder inkt driipt langs de wand.

De duivel is verdwenen. Luther heeft hem weggejaagd.

Maar hij zal terugkomen, vreest Luther. De duivel komt altijd bij mensen die hun tijd in ledigheid verdoen. Ledigheid is zijn oor-kussen. Ik moet weer werken, hard en lang, weet Luther. Maar wat kan hij nog uitvoeren op de Wartburg?

Als hij eens . . .

Als hij dat deed, zou hij niets te vrezen hebben van de duivel. Satan wordt door het Woord van God verjaagd. Maar het is een geweldige taak, een onbegonnen werk. En Luther is alleen. Zonder geleerde vrienden om met hen te overleggen, zonder de bibliotheek van Wittenberg om die te raadplegen. Want al heeft hij kisten vol boeken van de universiteit gekregen, voor dit werk is dat veel te weinig.

Toch vat hij het aan. Hij gaat de bijbel vertalen in het Duits! De Heilige Schrift is bij het volk niet helemaal onbekend. Iedere zondag wordt in de kerken gelezen uit het Evangelie en uit de brieven van Paulus en de andere apostelen. Er bestaan rijmbijbels en platenbijbels. Maar er is geen complete bijbel voor het volk. Die is er alleen in het Hebreeuws en Grieks en in het Latijn, voor geleerden en priesters.

Vroeger – voordat de boekdrukkunst werd uitgevonden – was het onmogelijk de bijbel onder het volk te brengen. Toen moest elk boek met de hand geschreven worden. Het kostte jaren een bijbel te maken. Alleen de kloosters konden het doen. Een hele schaar monniken stond daar dagelijks te schrijven en te tekenen. Alleen de zeer rijken konden een geschreven bijbel kopen.

Sinds de boekdrukkunst is uitgevonden, zijn de boeken goedkoper geworden. Veel meer mensen kunnen een bijbel kopen. De geeste-

lijkheid vindt dat echter niet zo nodig. Zij ziet er meer gevaar dan voordeel in. Iedere ketter heeft zijn letter. Het zou verwarring wekken als iedereen op eigen houtje de bijbel uit ging leggen. Luther vindt het juist broodnodig dat het volk de bijbel kent. Er is geen groter schat dan de Heilige Schrift. Als je van goede werken spreken wilt, er is geen beter werk dan het Woord van



God aan het volk te brengen. Hij gaat de bijbel in het Duits vertalen.

Op kerstdag begint hij ermee. Hij vertaalt de eerste hoofdstukken van het Evangelie van Mattheüs uit het Grieks in het Duits. Eenmaal bezig is zijn pen niet meer te stuiten. Al schrijvende

vergeet hij de eenzaamheid, de koude en de duisternis van de Wartburg, vergeet hij ook de duivel.

Hij trekt met Jezus en zijn leerlingen door Galilea. Hij gaat met hen vissen op het meer. Met Petrus wandelt hij op de golven. Met Jezus gaat hij de berg op om te bidden en straks trekt hij met hem naar Gethsemane en Golgotha. Met Jezus staat hij uit de doden op. Hij stuit herhaaldelijk op moeilijkheden. Hoe moet hij dit, hoe dat vertalen, zo dat het volk het goed begrijpt. Daar is een tekst die als hij plechtig werd vertaald zou moeten luiden: „Uit de overvloed des harten spreekt de mond”. Maar welk eenvoudig mens kan dat begrijpen? Hij maakt ervan: „Waar het hart vol van is, daar loopt de mond van over”. Zo kunnen kinderen de tekst verstaan.

Eind februari legt Luther de pen neer. Het laatste hoofdstuk van de Openbaring is gereed. In twee maanden heeft hij het gehele Nieuwe Testament vertaald. De duivel heeft zich in die tijd geen enkele keer vertoond. Die is verjaagd door het Woord.

Na gedane arbeid is het goed rusten. Nadat Luther zich weken achtereen geen rust gegund heeft, slaapt hij een nacht en een dag aan één stuk.

De winter is voorbij, de sneeuw gesmolten. De struiken botten uit. Sneeuwklompjes steken hun witte kopjes op. Crocusjes vouwen hun paarse en gele blaadjes open. De lente komt! Jonker George gaat de poort van de Wartburg uit en de slotbrug over. Hij maakt een lange voettocht door de bossen. Daar luistert hij naar de vogels en op zijn beurt zingt hij. Het bos weergalmt ervan.

Terug op zijn kamer schrijft hij aan een vriend:

„Ik ben klaar met mijn werk. Het Nieuwe Testament is naar de drukker. Straks kan ons volk de bijbel lezen: schoenmakers en kolenbranders, boeren en vrouwen, de eenvoudigste leek die het abc geleerd heeft”.

De brief is af. Zijn naam staat eronder. Nu de plaats nog. Wartburg kan hij niet schrijven. De brief zou in verkeerde handen kunnen komen. „Mijn Patmos”, heeft hij vaak geschreven onder brieven, naar het verbanningsoord van de apostel Johannes. In een

moedeloze stemming schreef hij eens: „Uit de woestijn”. Nu zet hij eronder: „Uit het rijk der vogels die van hun takken zingen en met alle krachten God loven bij dag en bij nacht”.

16. *Hervorming zonder breuk?*

Luther ziet de lente zich rondom de Wartburg meer en meer ontplooiën. De trekvogels keren uit het zuiden terug. Leeuweriken klimmen zingend naar de hemel. Zwaluwen bouwen hun nesten onder de dakgoten van de burcht. Een ooievaarspaar draagt stro aan naar een wagenwiel dat op een paal gezet is achter het kasteel. Weldra zullen de weiden getooid zijn met veldbloemen en zullen de beuken zich hullen in mantels van het friste groen. Als jonker George geniet hij van het voorjaar op het land.

Te midden van die vreugde krijgt hij een brief van zijn vriend Melanchthon uit Wittenberg.

„Het wordt hier hoe langer hoe erger. Andreas Karlstadt, uw collega, sticht onrust en verwarring. Hij prest de mensen bij het avondmaal niet alleen brood maar ook wijn te nemen. Dat eist hij ook van hen die de kelk niet durven drinken, omdat zij het nooit hebben gedaan.

En nu zijn hier ook lakenwevers gekomen, uit Zwickau. Zij noemen zich profeten en zij zeggen dat ze even vrij zijn van de bijbel als van de paus. De Heilige Geest leert hen, zeggen ze. Zij schimpen op de heiligenbeelden in de kerken en dreigen: Sla de santenkraam aan gruzels! Zij hitsen de mensen tegen de priesters en monniken op. Sla alle papen dood!

Ik kan niet tegen die bezetenen op. Niemand kan tegen hen op. Niemand kan tegen hen op dan gij alleen. Kom alstublieft terug. Bewaar Wittenberg voor moord en doodslag”.

Luther ontstelt van deze brief. Melanchthon heeft hem al meer

geschreven over heethoofden in Wittenberg, maar hij heeft er tot dusver niet veel aandacht aan geschonken. Hij was volledig in beslag genomen door zijn werk. Dat het zó erg was heeft hij niet kunnen denken. Nu is hij snel besloten: terug naar Wittenberg. De slotvoogd, Hans von Berlepsch, wordt verlegen als Luther hem zijn plan meedeelt. „Dat mag niet . . . dat kan niet, jonker George. U mag de Wartburg niet verlaten.”

„Zit ik hier dan toch gevangen?”

„Dat niet . . . Natuurlijk niet . . . Maar u bent hier bij vrienden.”

„En dus vrij te gaan en staan waar ik wil,” zegt Luther.

„Zeker . . . zeker . . . Maar . . . Wilt u nog een páár dagen blijven? Ik smeeek het u, doctor Maarten.”

Daarin schikt Luther zich.

Intussen stuurt de slotvoogd een ijlbode naar keurvorst Frederik: „Mijn gast wil weg, naar Wittenberg terug. Wat moet ik hiermee aan?”

In plaats van een brief komt er een afgezant van de keurvorst naar de Wartburg met de vraag of Luther alstublieft nog wat geduld wil oefenen. Doctor Maarten moet de keurvorst goed begrijpen. Hij gebiedt of verbiedt niets. Maar als Luther nu terugkwam, zouden de paus en de keizer stellig zijn uitlevering eisen. En wat dan? Maar Frederik wil graag erkennen dat doctor Maarten van zulke hoge dingen meer verstand heeft dan hij. Daarom wil hij alles laten afhangen van zijn inzicht.

Luther geeft aan de gezant een brief mee, waarin hij schrijft:

„Ik ben u voldoende tegemoet gekomen door een jaar weg te blijven. De duivel weet wel dat ik het niet uit angst gedaan heb. Ik kom, al zou het in Wittenberg negen dagen louter vijanden regenen. Mijn heer Christus is niet een uit stro gevlochten mannetje. Ik reis onder een hogere bescherming dan de uwe. Omdat ik merk dat gij nog zwak zijt in het geloof, kan ik in u onmogelijk de man zien die mij kan beschermen of redden. Als u geloofde, zoudt u Gods heerlijkheid zien, maar omdat u niet gelooft, hebt u nog niets gezien”.

Luther is niet zoetsappig, ook niet tegen zijn vorst en beschermer.

Doctor Maarten staat weer op de kansel in zijn kerk, een jaar nadat hij uit Wittenberg is afgereisd om naar de Rijksdag in Worms te gaan. Zijn ridderkleding heeft hij op de Wartburg achtergelaten. Zijn baard heeft hij afgeschoren en ook zijn kruin heeft weer een ronde, kale plek. Hij draagt zijn oude pij. De hervormer is opnieuw een monnik.

De kerk is afgeladen vol. In spanning wachten de Wittenbergers op wat Luther zeggen zal.

Hij spreekt op strenge toon:

„Wat is hier gebeurd terwijl ik weg was? Gij hebt in de kerken alles kort en klein geslagen. Ge hebt de priesters van het altaar weggesleept en hen mishandeld. Gij hebt mensen die het niet aandurfd en omdat zij het als heiligschennis zagen, geprest om bij het avondmaal behalve brood ook wijn te nemen. Eisen en dwingen – schande! Geloven en liefhebben – daarop komt het aan! Wat gij gedaan hebt is erger dan wat Rome mij aan kan doen.”

Bewogen gaat hij voort:

„Wij strijden niet tegen paus of bisschop, wij strijden tegen de duivel. Denken jullie dat die slaapt? Hij slaapt niet; ik ken hem beter. Het is allemaal in wildheid gebeurd met ergernis van de naaste. Jullie hadden eerst ernstiger moeten bidden – dan zouden jullie kunnen zeggen dat deze dingen uit God waren. Nu niet! Ik neem de verantwoordelijkheid voor wat hier is gebeurd niet op mij.”

Hij besluit met een klemmend beroep:

„Hebt lief! Leert de liefde. Oefent u in de liefde! Laat het Woord werken in de harten van de dwalenden. Bidt voor hen. Maar dwingt niemand en maakt geen nieuwe wet van het Evangelie der genade en van de vrijheid van de christenmens.”

Zo leest Luther zijn uit de band gesprongen volgelingen de les. Zo bestraft hij zijn studenten. Zo stilt hij het oproer.

Nog eenmaal roept von Staupitz, de overste van de orde der augustijnen, Luther bij zich. Hij wil hem zeggen hoe blij hij is dat broeder Maarten nog leeft en terug is, en ook hem danken voor wat hij na Worms heeft gedaan. Hij heeft de aartsbisschop van Mainz be-

wogen de aflaathandel af te schaffen en de reliquieënverering te beteugelen. Hij heeft het Nieuwe Testament in het Duits vertaald, zodat de bijbel onder het volk kan komen. Hij heeft de bandelozen in Wittenberg weer onder tucht gebracht.

En nu is er een nieuwe paus gekozen: Adriaan VI. Hij is een Nederlander. Daar behoorde hij tot de Broeders des Gemenen Levens, vrome mannen die veel goed doen. Als paus doet hij ook veel goed. Hij ruimt misstanden op. Het leven van de hoge kerkvorsten mag niet langer bestaan in lekker eten en drinken, jagen en vissen. De aflaatkramers mogen nergens meer de eenvoudige mensen bedriegen en geld afpersen.

„Als de kerk zichzelf verbetert, moogt gij haar dan scheuren?” is de klemmende vraag van von Staupitz.

„Nee,” zegt Luther hartstochtelijk. „Dat mag ik niet en dat wil ik niet. Ik wil niets liever dan de eenheid van de kerk bewaren.” Hij haalt een gedicht aan dat hij kort geleden heeft gemaakt:

„Ik heb haar lief, de heilige Maagd,
Zij woont in mijn gedachten . . .”

Met die maagd bedoelde hij de kerk.

Von Staupitz is zeer dankbaar. „Misschien kan het toch hervorming worden zonder breuk . . . Wanneer paus Adriaan je de hand toesteeft, aanvaard je die dan?”

„Graag!” belooft Luther.

„Ga, mijn zoon,” neemt de oude afscheid. „Ik bid voor je.”

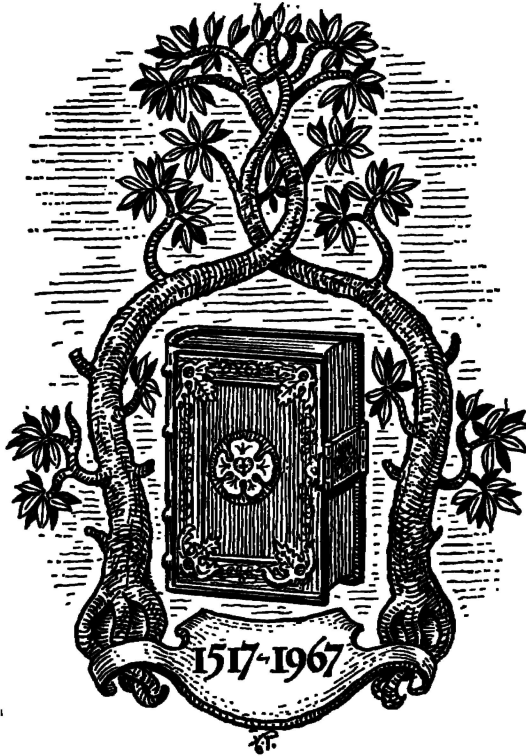
Zo gaan zij uiteen, vol goede hoop.

Maar paus Adriaan schrijft in een brief aan keurvorst Frederik: „Wie heeft de wijnberg des Heren verwoest? Wie anders dan dat wilde everzwijn. Maarten Luther? Keer u af van die rots der ergernis en leg een bit in die mond die lasterlijke dingen spreekt. Bekeer u, gij en uw ellendig verleide volk, of ge zult met de beide zwaarden, het kerkelijke en het wereldlijke, kennis maken. Paus Adriaan en keizer Karel zijn goede vrienden van elkaar, bedenk dat wel”.

Daarmede is het tafellaken doorgesneden. De kans op een hervorming zonder breuk is weg.

Luther bouwt een andere kerk op. Straks zal Calvijn hem daarin volgen. Er zullen stromen bloed vergoten worden. In vier eeuwen zullen rooms-katholieken en hervormden steeds verder uit elkaar groeien.

Na vierhonderdvijftig jaar zal echter paus Johannes XXIII de hand uitsteken waarop Maarten Luther heeft gewacht, en dan zullen beiden, katholieken en protestanten, door dichter bij het Woord van God te leven, gaan streven naar hervorming zonder breuk.



INHOUD

1. Het onweer	7
2. In het klooster	10
3. Naar Rome	14
4. Vrij en blij	19
5. Tetzal op de markt	21
6. Vijfennegentig stellingen	26
7. Herroep!	28
8. Ga voort, mijn zoon, maar . . .	35
9. In de ban	38
10. Ik beroep mij op de keizer	46
11. God helpe mij	50
12. Het vonnis	53
13. De overval	56
14. Op de Wartburg	60
15. De duivel en het Woord	64
16. Hervorming zonder breuk?	70

